

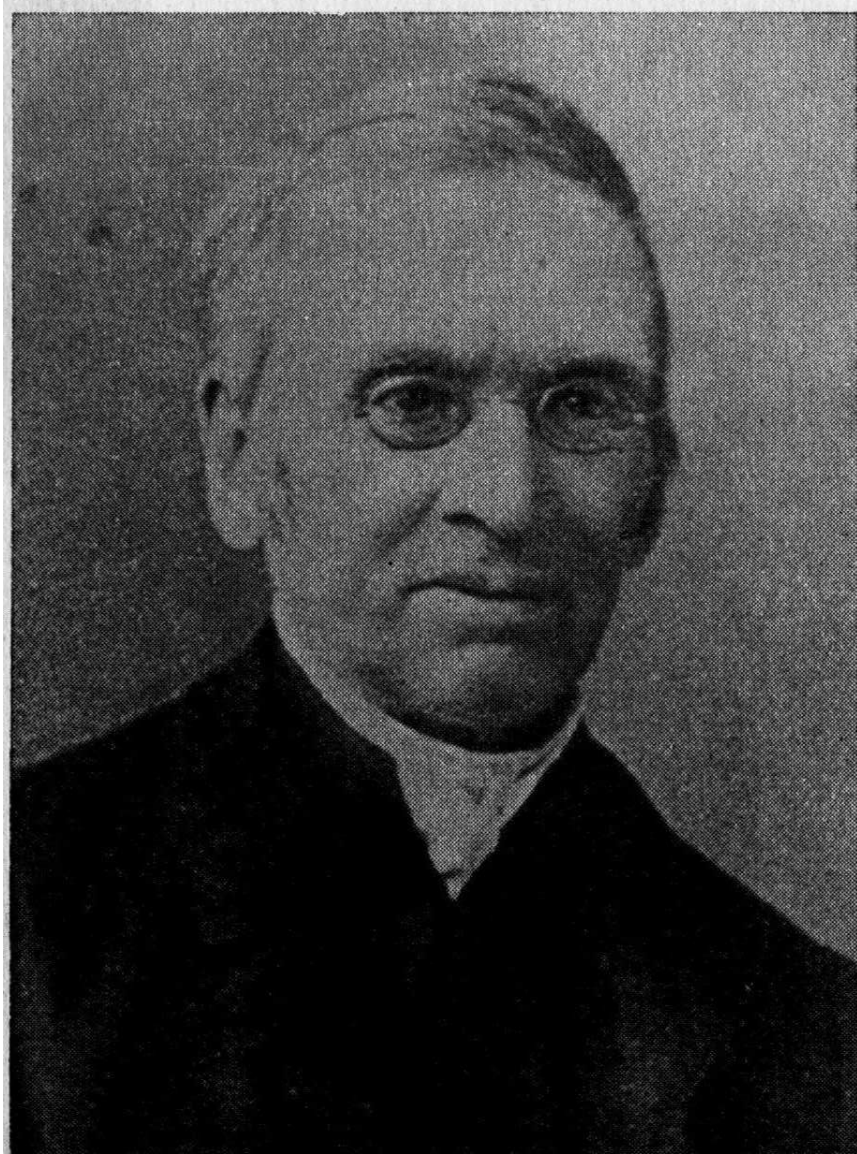
1964

ČÍSLO 119

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

CIZOPASNÍCI RYB SEVEROMORAVSKÝCH VOD

Skupinou živočichů, již se v posledních 10 letech dostalo v severomoravských vodách značné pozornosti, jsou cizopasnici ryb. S hlediska faunistického, zoogeografického a parazitologického se jejich výzkum prudce rozvíjí celosvětově, neboť má značný dosah i pro praktický chov ryb, zarybňovací akce ve volných vodách, případně i pro spotřební jakost sladkovodních ryb. U nás navazujeme na průkopnické snahy FRÍČOVY a celé jeho školy, která zkoumala a hlásila z Labského povodí cizopasníky ryb již před půl stoletím a na práce RAŠÍNOVY, který před 35 lety zavedl pokrokové sovětské metody zkoumání cizopasníků a jako první studoval z tohoto hlediska ryby jihomoravských vod.

V severomoravských vodách ohlásil výskyt některých cizopasníků DYK (1951, 1955) z řeky Moravice. V r. 1957 publikovány výsledky tříletého výzkumu, prováděného DYKEM a LUCKÝM v rámci komplexního výzkumu Moravice, vedeného KOSTOMAROVEM. V r. 1964 publikovány LUCKÝM a DYKEM doplňky k znalosti cizopasníků ryb povodí Odry. O rok dříve obhájil diplomní práci RODÁK na téma parazitů ryb v řece Opavě a jejich tůních (nepublikována). Srovnáváme-li uvedený výzkum s jinými povodími, je zřejmé, že byl značně uceleně zvládnut.

Severomoravské toky jsou zajímavé tím, že do nich migrovaly kdysi některé druhy ryb, nežli nastalo silné znečišťování Odry a dále tím, že se průmysl usazoval již v pramenné podhorní oblasti, takže značně ovlivnil složení jejich biocenosis. Některé přírůstky cizopasníků ryb mohly pramenit i z násad vyvážených z rybníků do řek, nebo při přesunech násad mezi povodími. Vliv rybníčních soustav a nadmnožujících se plevelných ryb, z nichž méně specifictí cizopasnici přecházejí i na jiné rybí hostitele je nutno brát také v úvahu při formování parazitofauny ryb. Podáváme-li zde současný obraz o cizopasnících ryb, je třeba zároveň upozornit, že zdaleka není ještě úplný a neměnný, neboť i změny v populační dynamice a druhovém zastoupení ryb mají odezvu v dalším rozvoji parazitofauny.

V následujícím přehledu je výčet zatím zjištěných druhů cizopasníků, jednak z prvních vlastních hlášení, dále z mého a Luckého tříletého sledování Moravice a konečně z nálezů Rodákových v Opavici pod Opavou, sestavený tak, že je nejprve uvedena skupina prvoků, po ní červů a pak členovců.

Číslo	Cizopasník	Hostitel(é)	Lokalita
1	<i>Myxosoma dujardini</i>	<i>Leuciscus cephalus</i> , <i>Chondrostoma nasus</i>	Moravice u Harty
2	<i>Myxobolus exiguus</i>	<i>Abramis brama</i> ,	Opavice pod Opavou
3	<i>Myxobolus oviformis</i>	<i>Gobio gobio</i>	
4	<i>Myxobolus cycloides</i>	<i>Gobio gobio</i> , <i>Rutilus rutilus</i>	
5	<i>Myxobolus cyprini</i>	<i>Chondrostoma nasus</i>	"
6	<i>Myxobolus bramae</i>	<i>Leuciscus cephalus</i> , <i>Rutilus rutilus</i> , <i>Scardinius erythrophthalmus</i>	"
7	<i>Myxobolus physophilus</i>	<i>Leuciscus cephalus</i>	"
8	<i>Myxobolus mülleri</i>	<i>Leuciscus cephalus</i>	"
9	<i>Chilodonella cyprini</i>	<i>Gobio gobio</i>	Moravice u Karlovce
10	<i>Ichthyophthirius multifiliis</i>	<i>Leuciscus cephalus</i>	Moravice u Harty
11	<i>Dactylogyrus cryptomeres</i>	<i>Gobio gobio</i>	Moravice v Karlovci
12	<i>Dactylogyrus anchoratus</i>	<i>Cyprinus carpio</i>	Rybníky povod. Odry
13	<i>Dactylogyrus vastator</i>	<i>Cyprinus carpio</i>	"
14	<i>Gyrodactylus elegans</i>	<i>Gobio gobio</i>	Rybník v Karlovci

15	<i>Tetraonchus monenteron</i>	<i>Esox lucius</i> , <i>Cyprinus carpio</i> , <i>Gobio gobio</i> , <i>Leuciscus leuciscus</i> , <i>Rutilus rutilus</i> , <i>Scardinius erythrophthalmus</i>	Moravice-Vikštejn
16	<i>Diplozoon paradoxum</i>	<i>Leuciscus cephalus</i>	Opavice pod Opavou
17	<i>Crepidostomum farionis</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Thymallus thymallus</i> , <i>Cottus gobio</i>	Horní tok Moravice
18	<i>Crepidostomum metoecus</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Thymallus thymallus</i> , <i>Cottus gobio</i>	Bystřička u Domášova
19	<i>Azygia lucii</i>	<i>Esox lucius</i>	Moravice-Karlovec
20	<i>Diplostomum spathaceum</i>	<i>Abramis brama</i> , <i>Alburnus alburnus</i> , <i>Gobio gobio</i> , <i>Chondrostoma nasus</i> , <i>Leuciscus leuciscus</i> , <i>Perca fluviatilis</i> , <i>Rutilus rutilus</i> , <i>Rhodeus sericeus amarus</i> , <i>Scardinius erythrophthalmus</i>	Opavice pod Opavou
21	<i>Sanguinicola inermis</i>	<i>Cyprinus carpio</i>	Rybníky povodí Odry
22	<i>Bathybothrium rectangulum</i>	<i>Barbus barbus</i>	Moravice, střed. i dol. tok
23	<i>Proteocephalus torulosus</i>	<i>Leuciscus cephalus</i> , <i>Chondrostoma nasus</i>	Moravice od ústí Černého potoka, Opavice
24	<i>Ligula intestinalis</i>	<i>Rutilus rutilus</i> , <i>Scardinius erythrophthalmus</i>	Rybníky pov. Odry
25	<i>Caryophyllaeus fimbriceps</i>	<i>Leuciscus leuciscus</i>	Opavice pod Opavou
26	<i>Raphidascaris acus</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Trutta iridea</i> (larvy u <i>Thymallus thymallus</i> a <i>Nemacheilus barbatulus</i>)	Horní a střední tok Moravice
27	<i>Philometra ovata</i>	<i>Leuciscus cephalus</i> , <i>Gobio gobio</i>	Dolní Moravice a Opavice
28	<i>Rhabdochona denudata</i>	<i>Thymallus thymallus</i> , <i>Leuciscus leuciscus</i>	Moravice-Karlovec, Opavice pod Opavou
29	<i>Camallanus lacustris</i>	<i>Perca fluviatilis</i>	Opavice pod Opavou
30	<i>Acanthocephalus lucii</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Anguilla anguilla</i> , <i>Perca fluviatilis</i>	Moravice-Karlov, Karlovec, Opavice
31	<i>Acanthocephalus anguillae</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Leuciscus cephalus</i> , <i>Barbus barbus</i> , <i>Rutilus rutilus</i> , <i>Leuciscus leuciscus</i> , <i>Cyprinus carpio</i>	Moravice, Opavice
32	<i>Pomporhynchus laevis</i>	<i>Leuciscus leuciscus</i> , <i>Barbus barbus</i>	Moravice pod Hartou
33	<i>Neoechinorhynchus rutili</i>	<i>Thymallus thymallus</i> , <i>Nemacheilus barbatulus</i>	Moravice u Karlovce
34	<i>Cystobranchus respirans</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Chondrostoma nasus</i>	Moravice - horní a střední tok
35	<i>Hemiclepsis marginata</i>	<i>Gobio gobio</i> , <i>Rutilus rutilus</i>	Opavice pod Opavou
36	<i>Piscicola geometra</i>	<i>Cyprinus carpio</i> , <i>Rutilus rutilus</i> , <i>Tinca tinca</i>	Opavice pod Opavou, Rybníky

37 <i>Argulus coregoni</i>	<i>Trutta fario</i> , <i>Chondrostoma nasus</i> , <i>Esox lucius</i>	Moravice - stř. tok
38 <i>Argulus foliaceus</i>	<i>Gobio gobio</i> , <i>Cyprinus carpio</i> etc.	Rybník v Karlovci, rybníky v povodí Odry
39 <i>Argulus japonicus</i>	<i>Cyprinus carpio</i> , <i>Tinca tinca</i> , <i>Esox lucius</i>	Rybníky povodí Odry
40 <i>Unio</i> gen. sp.	<i>Leuciscus cephalus</i> , <i>Leuciscus leuciscus</i> , <i>Perca fluviatilis</i> , <i>Rutilus rutilus</i> , <i>Rhodeus sericeus amarus</i> , <i>Scardinius erythrophthalmus</i>	Opavice pod Opavou

V zkoumaných řekách a rybnících povodí Odry (a Bystřičky tekoucí do Moravy) zjištěno u 23 druhů zkoumaných ryb 40 druhů cizopasníků, při čemž dva druhy kaprovitých ryb a vranka pruhoploutvá neposkytly zatím žádné nálezy (viz tabulku Invaze cizopasníků). Cizopasných prvoků určeno zatím 10 druhů, červů 26 a členovců 3 druhy. Zjištěné larvy mlžů se nepodařilo druhově zařadit. Z uvedeného vyplývá, že je nutno počítat v povodí Odry jak v řekách, tak v rybnících s poměrně pestrým a bohatým souborem cizopasníků ryb, zajímavým jak z hlediska faunisticko-zoogeografického, tak i praktického.

Invaze cizopasníků u jednotlivých druhů ryb v zkoumaných lokalitách.

Hostitel	Moravice			Opavice			Rybníky (Odry)		
	Prvoků	Červů	Čle- novců	Prvoků	Červů	Čle- novců	Prvoků	Červů	Čle- novců
pstruh ob.		6							
vranka ob.		1							
vranka pruhopl.									
lipan		4							
jelec proudník		1			4				
pstruh duhový		1							
střevle									
mřenka		2							
ostroretka	1	3		1	1				
hrouzek ob.	1	3	1	2	3				
parma ob.		3							
jelec tloušť	2	2		3	3				
štika		3							1
úhoř		1							
ouklejka pruh.									
ouklej ob.					1				
plotice				2	4			1	
okoun					3				
hořavka					1				
perlín				1	1			1	
lín								1	1
cejn velký				1	1				
kapr					2			3	2

Extenzitou a intenzitou zamoření je z hospodářsky významných ryb v Moravici nejvíce postižen pstruh obecný, ve středním toku parma, slaběji trpí parazity lipan. Jelec tloušť představuje značným stupněm zamoření rezervoár některých cizopasníků i pro chovně cenného pstruha a lipana.

V Opavici pod Opavou zjištěny zřetelné rozdíly v stupni zamoření ryb, a to i téhož druhu, podle toho žijí-li v řečišti, nebo v tůni opuštěného zatopeného bagroviště. Zde dosahovala intenzita zamoření mnohonásobně vyšších stupňů, neboť v uzavřeném, jen za povodní s řekou spojeném prostředí je možnost promořování ryb silnější. Jelci, hrouzek a plotice hostí zde nejvíce druhů cizopasníků.

V rybnících povodí Odry je rozvoj parazitofauny závislý na převládajících ob-
sádkách chovných ryb a pronikání ryb plevelných a podléhá častějším výkyvům, nežli v řekách (výlov rybníků apod.).

Z ekonomicky nejzávažnějších cizopasníků je třeba jmenovat pro řeku Moravici hlístici *Raphidascaris acus*, vrtejši *Acathecephalus anguillae*, pijavku *Cystobran-
chus respirans* a kapřivce *Argulus coregoni*. Pro řeku Opavici pod Opavou moto-
lici (larvu) *Diplostomum spathaceum*. Pro rybníky v povodí Odry žabrohlísta *Dactylogyrus vastator*, krevničku *Sanguinicola inermis*, pijavku *Piscicola geometra*
a kapřivce druhů *Argulus foliaceus* a *Arg. japonicus*. Proti uvedeným druhům
budou nuceni říční, přehradní i rybníční hospodáři rozvíjet účelnou prevenci.

Práce z parazitologické katedry veterinární fakulty VŠZ v Brně

LITERATURA:

DYK V., 1951: Kapřivci na pstruzích, Českoslov. rybář, VI, 11:242-3.

DYK V., 1955: Dva pozoruhodní cizopasnici pstruhů v Moravici, Přírodovědecký sborník
Ostravského kraje XVI, 1:139-40.

DYK V.—LUCKÝ Zd., 1956: Parazitofauna ryb řeky Moravice, Přírodovědecký sborník
Ostravského kraje, XVII, 4:571-580.

DYK V.—LUCKÝ Zd., 1957: Průzkum cizopasníků ryb v povodí řeky Moravice, Sborník
vysoké školy zemědělské a lesnické v Brně, řada A, spisy fakulty veterinární, 1:71-82.

KOSTOMAROV B.—HOCHMAN L.—LOSOS B., 1957: Zhodnocení a aplikace komplexního
výzkumu řeky Moravice. Sborník VŠZL, A, 1:119-127.

LUCKÝ Zd.—DYK V., 1964: Cizopasnici ryb v řekách a rybnících povodí Odry a Dyje.
Sborník vysoké školy zemědělské v Brně, řada B, spisy fakulty veterinární, XII, 1: 49—72.

RODÁK L., 1963: Průzkum parazitů ryb v povodí řeky Opavy, diplomní práce veterinární
fakulty VŠZ v Brně (rukopis).

DIE FISCHSCHMAROTZER DER NORDMÄHRISCHEN GEWÄSSER

Im Flussgebiete von Odra wurden in dem Flusse Moravice, Opavice unterhalb Stadt
Opava und in den Teichanlagen bei 23 Arten der Fische 40 Arten der Schmarotzer bisher
festgestellt. In die Gruppe der Einzellinsen gehören 10 Arten, zu Würmer 26 und zu
Krustaceen 3 Arten. Die Befunde sind mit Angaben über den Wirt und Lokalitäten in
einer Tabelle eingeordnet. Es sind auch die oekonomisch wichtige Arten hervorgehoben.

Tadeáš C z u d e k :

ZPRÁVA O GEOMORFOLOGICKÝCH POMĚRECH ÚZEMÍ NA LISTU MAPY M-34-73-C-d (BRUŠPERK)

Úvod

Území znázorněné na listu mapy M-34-73-C-d (Brušperk) patří ke dvěma geo-
morfologickým jednotkám. Na severozápadě je to Moravská brána, na jihovýchodě
Příborská pahorkatina. Hranice mezi Moravskou bránou a Příborskou pahorkati-
nou probíhá od Skorotína na Mošnov, Trnávku, kótu 269 m (severně od Chabičo-
va), kótu 231 m (v místě soutoku Machůvky s Ondřejnicí) a dále údolím Machův-

ky směrem na Krmelín. Tato hranice je až na úsek mezi Skorotínem a jižním okolím Mošnova morfologicky málo výrazná a odděluje rozsáhlé plochy sedimentů kontinentálního zalednění na severozápadě od malých denudačních zbytků těchto sedimentů na jihovýchodě. Nejvyšším bodem území je kóta Sovinec (353 m) západně od Fryčovic v oblasti Příborské pahorkatiny, nejnižším kóta 219 m v údolní nivě Odry jihozápadně od Proskovic v Moravské bráně.

Moravská brána

Moravskou bránu tvoří plochý nížinný reliéf na kvartérních sedimentech. Jeho základní rysy jsou údolní niva řeky Odry, plošiny, široce zaoblené rozvodní hřebety a široce rozevřená údolí potoků.

Údolní niva Odry má mezi Jistebníkem a Starou Vsí nad Ondřejnicí šířku až 3 km. Skládá se z holocenních povodňových hlín a říčních štěrkopísků würmského stáří (V. ŠIBRAVA et cons 1962). Podrobně jsou sedimenty údolní nivy Odry popsány v práci V. AMBROŽE (in J. MACOUN et cons 1957), na niž odkazují. V místě soutoku Ondřejnice a Lubiny s Odrou se jeví plochý náplavový kužel.

Plošiny v oblasti Moravské brány jsou zastoupeny říčními terasami a plošinami, tvořenými mocnými pokryvy sprašových hlín na sedimentech sálského zalednění. Říční terasy na celém listu mapy M-34-73-C-d (Brušperk) studovali pracovníci kvartérního oddělení Ústředního ústavu geologického v Praze (viz V. AMBROŽ in K. ŽEBERA et cons 1954, in K. ŽEBERA et cons 1955, in K. ŽEBERA et cons 1956, in J. MACOUN et cons 1957, V. ŠIBRAVA et cons 1962). Plošiny na sprašových hlínách, v jejichž podloží leží sedimenty sálského zalednění, přecházejí pozvolna do široce zaoblených rozvodních hřbetů a údolních svahů. Tyto plošiny a rozvodní hřebety se vyskytují ve výškách okolo 275 m n. m., tedy průměrně o 35 m výše než povrch sprašových hlín ostravské terasy. Z popisovaných plošin je nutno jmenovat plošiny v okolí Světlova, plošinu u Chabičova a plošinu severozápadně od obce Trnávka.

Údolí mají v Moravské bráně široce rozevřený příčný profil. Údolí nižšího řádu jsou po většinu doby v roce suchá. Časté jsou úpady, které mělce rýhují svahy. Údolní nivy větších vodních toků (Ondřejnice, Lubina, Trnávka) jsou velmi výrazné. Morfologicky nápadná je asymetrie údolních svahů Trnávky a Ondřejnice u Staré Vsi nad Ondřejnicí, která vznikla v periglaciálních podmínkách mladšího pleistocénu. Svahy exponované k západu, jsou u těchto údolí příkřejší a kratší než svahy obrácené k východu.

Dnešní povrchové tvary Moravské brány se začaly vyvíjet současně s ústupem ledovce z období sálského zalednění, kdy před čelem ustupujícího ledovce se vodní toky začaly zařezávat do sedimentů kontinentálního zalednění a vyklizovat je. K odnosu sedimentů kontinentálního zalednění docházelo zároveň z přilehlého území Nizkého Jeseníku a Příborské pahorkatiny. V úzkém pruhu podél řeky Odry byl tento odnos největší. Zde společná eroze Odry a jejích přítoků způsobila, že sedimenty kontinentálního zalednění byly z velké části nebo úplně odneseny (V. AMBROŽ in K. ŽEBERA et cons 1955). Po sálském zalednění se střídala období, v nichž převládal akumulací vývoj s obdobími, v nichž převládal erozní geomorfologický vývoj. Při vzniku reliéfu Moravské brány se uplatnily geomorfologické procesy v chladných obdobích mladšího pleistocénu velmi účinně. Můžeme dokonce říci, že v našem případě jde o typický periglaciální reliéf (T. CZUDEK 1960).

Příborská pahorkatina

Příborská pahorkatina má ve srovnání s Moravskou bránou vyšší a členitější reliéf. Jeho základní rysy tvoří v území na listu mapy M-34-73-C-d (Brušperk) široce zaoblené hřebety na křídových a paleogenních horninách, plošiny a široké

hřbety na sedimentech kontinentálního zalednění a sprašových hlínách, široce rozevřená údolí, sedla a izolované vrchy Sovinec (353 m) a Krmelínský kopec (327 m). Oba jmenované vrchy výrazně vystupují nad své okolí a mají asymetrické svahy. Byly modelovány detersní činností kontinentálního ledovce (viz V. AMBROŽ in K. ŽEBERA et cons 1955). Severně od Skorotína je rozsáhlá plošina (kóta 323 m), na jejímž povrchu jsou říční šterky, tvořené převážně karpat-skými pískovci. Podle V. AMBROŽE (in K. ŽEBERA et cons 1956, in J. MACOUN et cons 1957) budují tyto šterky vysokou terasu Lubiny z doby před zaledněním Ostravska, která se nachází dnes 60 m nad údolní nivou Lubiny.

Údolí vodních toků jsou v popisované oblasti široce rozevřená a mají často asymetrické svahy. Četná jsou suchá údolí a úpady. Údolí Ondřejnice v okolí Brušperku má neckovitý příčný profil. Z asymetrických údolí je třeba jmenovat údolí Trnávky u jižního okraje obce Trnávka, dále údolí Rakovce a Ondřejnice. Asymetrie údolních svahů Ondřejnice se na délku 6 km třikrát mění. Ve Fryčovicích je levý svah příkřejší, v Brušperku pravý svah a severozápadně od křižovatky silnic Krmelín—Brušperk je opět levý údolní svah příkřejší. Současná tvářnost asymetrie vznikla v periglaciálních podmínkách mladšího pleistocénu.

Reliéf Příborské pahorkatiny se začal vyvíjet po spodním tortonu. Je velmi pravděpodobné, že nejpozději ve středním pliocénu bylo území mírně zvlněno a ve svrchním pliocénu došlo k intenzivní hloubkové erozi vodních toků. V době sálského zalednění byla značná část území Příborské pahorkatiny překryta sedimenty kontinentálního zalednění. Po sálském zalednění došlo k zahloubení údolí vodních toků až zhruba o 60—70 m (např. Ondřejovice). Vodní toky se zařezávaly nejprve do sedimentů kontinentálního zalednění a pak do skalního podloží. Geomorfologické procesy v mladším pleistocénu (zejména za periglaciálního podnebí) měly velký vliv na vznik dnešních rysů reliéfu.

L i t e r a t u r a :

CZUDEK T. 1960: Vliv periglaciální modelace na vývoj povrchových tvarů východní části Nízkého Jeseníku. Geografický časopis, ročník XII, číslo 3, Bratislava 1960.

MACOUN J.—ŠIBRAVA V.—AMBROŽ V.—POKORNÝ M.—HOLÁNEK F.—TYRÁČEK J. 1957: Zpráva o výzkumu a mapování čtvrtohorních pokryvných útvarů na Ostravsku za rok 1955. Anthropozoikum, 6 (1956), Praha 1957.

MENČÍK E.—PEŠL V. 1955: Stratigrafické a tektonické poměry subslezského příkrovu na listu Nový Jičín (4160). Sborník ÚÚG, sv. XXI, 1954, odd. geologický — 1. díl, Praha 1955.

ŠIBRAVA V. et cons 1962: Vysvětlující text ke geologické mapě v měřítku 1:50.000 M-34-73-C Poruba. Rukopis uložený v Geofondu v Praze.

ŽEBERA K.—POKORNÝ M.—AMBROŽ V.—HOLÁNEK F.—PAULÍK J.—LOŽEK V. 1954: Výsledky výzkumů čtvrtohorních pokryvných útvarů Ostravska za rok 1952. Anthropozoikum, 3 (1953), Praha 1954.

ŽEBERA K.—SEKYRA J.—AMBROŽ V.—POKORNÝ M. 1955: Zpráva o výzkumu čtvrtohorních pokryvných útvarů na Ostravsku v roce 1953. Anthropozoikum, 4 (1954), Praha 1955.

ŽEBERA K.—ŠIBRAVA V.—MACOUN J.—POKORNÝ M.—AMBROŽ V. 1956: Zpráva o výzkumu a mapování čtvrtohorních pokryvných útvarů na Ostravsku v roce 1954. Anthropozoikum, 5, (1955), Praha 1956.

BERICHT ÜBER DIE GEOMORPHOLOGISCHEN VERHÄLTNISSE DES GEBIETES AUF DEM KARTENBLATT M-34-73-C-d (BRUŠPERK)

In diesem Bericht werden kurz die geomorphologischen Verhältnisse des sich auf dem Kartenblatt M-34-73-C-d (Brušperk) befindenden Gebietes der Mährischen Pforte und des Hügellandes von Příbor beschrieben. Der Verfasser betont, dass das Relief der Mährischen Pforte im Zeitabschnitt nach der Saale-Vereisung entstand und den Charakter eines jungpleistozänen periglazialen Reliefs aufweist.

Das Relief des Hügellandes von Příbor begann sich nach dem Untertorton zu ent-

wickeln. Es ist sehr wahrscheinlich, dass dieses Gelände spätestens im Mittelplozän flach gewellt wurde und dass es im Oberplozän zu einer intensiven Tiefenerosion der Wasserläufe kam. Nach der Saale-Vereisung wurden die Täler der Wasserläufe ungefähr 60–70 m tief eingeschnitten. Die Wasserläufe haben sich zunächst in die Ablagerungen der kontinentalen Vereisung und dann ins Felsliegende eingeschnitten. Die geomorphologischen Vorgänge im jüngeren Pleistozän (besonders im Periglazialklima) hatten einen grossen Einfluss auf die Gestaltung der heutigen Relieffüge.

Rudolf Hikl:

OSÍDLNÍ HORNÍHO POŘÍČÍ ROMŽE. I.

Ve Sborníku Vlastivědného muzea v Olomouci B V/1959, v článku „Práce Vincence Praska o místních jménech“ (s. 69) vykládá dr. Al. GREGOR jméno osady Dzbele z významu „koryto“ podle V. PRASKA,¹ který poukazuje na citát z Archivu českého,² kde znamená výraz džbel (zbel) tolik co strouha. Také ČERNÝ—VÁŠA,³ kteří zachycují nejstarší znění jména, uvádějí Dzbel v souvislost se slovy „stblo, stéblo, ale rozhodují, že dzbel znamená strouhu. To by byl výklad jeden, druhý klade rovnítko mezi názvem osady a subst. studánka. Před léty se zamýšlel nad touto etymologií František TRÁVNÍČEK: „Studánce, do které je zasazeno duté dřevo (dutý nebo vyhloubený pařez), aby se okraje studánky nesesouvaly, říká se bel.“⁴ Takové studánky dosud tam jsou, v lese i v polích, dnes ovšem jsou vyloženy kameny. Také mokrá louka, vzhledem k okolí snižená, byla tu před odvodněním „Podevsí“ s vodou nebo bahnem přes celé léto, do něhož se bořil člověk i dobytek a které se říkalo „víro“. Pro zbel (dzbel) = studánka se vyslovuje i V. MACHEK.⁵ Konečně třetí výklad naznačil TRÁVNÍČEK:⁶ „Z původního stblo vzniklo buď vsunutím e stéblo, nebo s podobou s před b v z a po vypuštění t zblo.“ Na tuto původní formu upomínají nejstarší dochovaná znění místního jména: Stebl, Stbel, Zbel, Destbel.⁷ Před léty, než úřední název Dzbel zdomácněl vlivem školy, v ústech lidu se všeobecně užívalo označení Zbel (do Zbele).

Na Moravě byla ještě jedna vesnice téhož jména v okrese tišnovském mezi Bukovicí a Dlouhou Lhotou,⁸ která se objevuje v ZDB v letech 1349–1412, v jednom zápise se nazývá i Nalech.

Přísluší filologům rozhodnout, který z oněch tří výkladů je nejpravděpodobnější. Lokální možnosti jsou dány pro všechny. Je tu koryto počínající se říčky, jsou na rozvodí četné praménky zachycené do studánek utajených v lesích, známých však lidem v nich lovícím a pasoucím. Bylo tu i zblo, malý kousek země, který zbyl (dial. zbel) při postupu kolonizace, pronikající proti toku Romže. Dalo snad ono název nově založené vsi, poslední na dominiu konickém, na hranici jeho, která byla dána rozvodím?

Drahanská vysočina, dlouho zarostlá stinnými lesy, rozdělená údolím Romže, byla osazována z Hané, odkud (z Cholinu) přišel hlavní kolonizátorský rod.⁹ Na okraji Hané, nejdále posunuté do vrchoviny, zachycuje již listina Zdikova z roku 1131 jako majetek kostela olomouckého vesnice Cholinu, Loučany, Náměšť, Čechy pod Kosířem, Služín, Hluchov, Ptení a Ohrozim.¹⁰ Na počátku 13. století, než byla zakládána města, stará cesta do Čech přes Litomyšl šla pod hradem náměšťským, kde byla roku 1281 porta versus Conicz,¹¹ podél Šumice, přešla na Pilavku, překročila rozvodí a při potůčku Stražiském scházela ke hradu Stražišti na Romži, aby stoupala proti jejímu toku přes Konici k nejvyššímu bodu pod hrádkem Duranou a odtud sbíhala do osazené již Malé Hané.¹² Pokud patřil kraj úřednímu knížeti olomouckému i potom markraběti moravskému, byly zakládány osady při této cestě. Na ní vznikl hrad Strážiště, při spojení cest od Olomouce a Prostějova (Zelená hora, Grunenberg), Konice, kde chována na tučných pastvinách stáda koní, potřebných pro dopravu po ní.¹³ Ještě v deskovém zápise z ro-

ku 1387 se speciálně vytýkají louky inter castrum (Strážiště) et opidum (Konice).¹⁴ Pravděpodobně za některého z Otů byl založen na půdě knížecí a na hlavní cestě do Čech Otín a za Oty III. hrádek Durana, pojmenovaný podle jeho manželky Durancie. Kněžny olomoucké měly totiž svůj majetek na Malé Hané při Úsobrně, jehož dvůr s přilehlými osadami věnovala Eufemie klášteru Hradišti při jeho založení roku 1078¹⁵ a po kněžně (stč. knieni) byla nazvána i pozdější tržní osada Knínice. V sousedství se nacházely Jaroměřice, patřící k pražskému biskupství snad od dob Jaromírových (1086—1089)¹⁶ a Velké Opatovice, založené kterýmsi opatem. Do tohoto lidnatého středu Malé Hané směřovala cesta, vedoucí do Čech. Teprve v polovici 13. století vzniklo tu Jevíčko jako královské město, a spolu s ním nebo do konce století i 13 osad jeho Weichbildu, většinou v severní části roviny.¹⁷ Ze severu pronikala k okrajům Malé Hané kolonizátorskou činností biskupa Bruna od Mohelnice řada biskupských lén a osad, zachycená okolo roku 1320 jeho lenním rejstříkem, mezi nimi Kladky (Roma).¹⁸

Pod Kladkami, v Nectavském údolí, se zrodila ves Bělá, neměla však dlouhého trvání a zanikla před rokem 1581, takže zůstal po ní jen mlýn téhož jména.¹⁹ Nectava nebyla roku 1492 pustá, jak píše NEKUDA, nýbrž u ní, roku 1513 poprvé jmenované, se nacházel pustý Plankenberk.²⁰ Ale údolím tím nevedla před 14. stoletím žádná cesta, nebylo kam; sever Malé Hané se teprve osazoval a za předělem byly jen lesy. Tedy teprve počátek 14. století oživil kopcovitý ten kraj. Nápor se vedl s obou stran a mířil na čáru rozvodní.

Z konce 13. století máme poprvé listinně zachycenou Zelenou horu jejím držitelem Ctiborem, který je zároveň purkrabím hradu Veveří roku 1288.²¹ Starý název Strážiště je nahrazen módním, rytířsky znějícím, Grunenberch. Strážiště nemělo pod kopcem do konce 16. století ves ani dvůr, proto musilo být opatřováno po stránce hospodářské a také obranným mužstvem z okolí. A takovou starou dědinou s čeledním jménem v bezprostřední blízkosti byly Přemyslovice, kde byly dvory dva.²² Stavěli tedy přemyslovští zemané asi bojovníky pro obranu Strážiště. Možná, že v podobném poměru k Strážišti byl rovněž Ratmír z Pěňčína, se kterým se setkáváme v listinách z let 1278—1282,²³ ačkoliv v tomto případě se jeví spíše souvislost s Čechami pod Košířem, jak dále ukáží. Některé z osad, které se poprvé hromadně objevují roku 1351,²⁴ vznikly pravděpodobně již před darováním kraje konického Adamovi z Choliny, zvláště Čunín a Ladín se zdají být staršího založení, protože hned po uvedení roku mizejí z počtu žijících vsí. Čunín objevuje se znovu až téměř po půldruhém století (roku 1493),²⁵ a to poněkud vzdálen od původního místa, které připomíná trať Čunínsko,²⁶ asi půl kilometru od Křemence v jeho katastru. Ladín se jmenuje až roku 1618.²⁷ Ležel v údolí, kterým odbočovala cesta z Konice na dočasně s ní spojené panství lukovské.

Teprve koncem vlády Přemysla II. začal zájem o návrší na pravém břehu Romže, s nichž stékaly její pobočky a na kterých se táhla hranice hradištského statku knínického. Kolonizaci v této pahorkatině začal vlastně již ve 13. století jmenovaný klášter a Albert z Lešan, když mu byla vydělena ze zeměpanského Konicka jeho donace. Jejich protichůdný postup v neosazeném dotud kraji se střetl. Albert byl obviněn klášterem, že překročil obvod svého panství a přilehlá pole násilně osadil, vzdělal a držel pro sebe. On se hájil, že mu byly hranice vykázány vladařem Janem. Vladař za svědka povolalý potvrdil, že tak učinil, byv sveden výpovědmi hajníků, dokud sám spravoval královský majetek. Opat však dokázal své právo pravděpodobně tehdy podvrženou listinou²⁸ a biskup Bruno, tehdejší správce severní Moravy, rozhodl v jeho prospěch.²⁹ Podezření proti listině dotvrzuje, že ve falsu se mluví o hranici mezi knínickým statkem a Konicí i Lešany, ačkoliv tyto byly vyděleny teprve za Přemysla II.³⁰ V obou listinách, pravé i padělané, jsou meze obou panství určovány jen potoky a vrchy. Jediným pevným bodem při rozhraničování byla na krátkou vzdálenost cesta z Jevíčka do Konice.

Lomila se tedy hraniční čára u Konice ze směru severního v západní do lesů a ponechávala neosídlený kraj při pramenech Jesenky Konicku.

Na plošině nad svahy levého břehu, která byla rozryta Pilavkou a jejími přítoky, drobila se držba mezi leníky markraběcí a různé menší zemany. Koncem 13. či počátkem 14. století rodil se tu drobný stateček, na němž vybudován hrádek Špránek,³¹ jenž nejbližší ke Konicku zasáhl Vojtěchovem, dokumentovaným roku 1348.³² Dále k jz. úlamoval Cimburk postupně jednotlivé vesnice z jevíčského Weichbildu a připojoval je k svému dominiu. V pozadí jejich pak vzrůstal na severu po roce 1318 velmožský Bouzov.³³ Přídomkem zemana je zjištěna již ve 13. století Raková. Jestbor z Rakové je svědkem roku 1276 při porovnání sporu kláštera hradištského s Budislavem z Hlubojet, spolu s jinými z okolí Olomouce.³⁴ V listině z roku 1288 jsou mezi přítomnými právnímu pořízení jmenování také bratři Zbyslav a Jan z Bohuslavic, ale tyto nelze rozhodně spojovat s konickými Bohuslavici.³⁵

Od tohoto okolí lesy odděleno vyvíjelo se Konicko pod rodem sice jen vladýckým, ale rychle stoupajícím vzhůru, který uchvacoval díly již stávajících vsí, zmocňoval se jich celých a rozšiřoval je nově vykloučenou půdou. Nový majitel přinesl nový způsob hospodaření, zakládající se na pevné měně grošové a na nabytých již zkušenostech. Z majetku zeměpanského byl vydělen několik let po Lešanech nový veliký kus. Kolonizace povodí Jesenky nastala teprve tehdy, když se dostalo do rukou Adama z Choliny, jenž před tím držel Zábřežsko, kterého však Václav I. potřeboval s Lanškrounskem a jinými statky na výměnu pro markrabího míšenského Fridricha, jehož zemi mínil připojit k Čechám.³⁶ Adamovi se dostalo celého horního pořící Romže, k němuž přidal Václav III. ještě Bílovice, jimiž se dotklo panství úrodné Hané,³⁷ což potvrdil Jan Lucemburský roku 1316.³⁸ Zábřežsko se sousedním Šilperskem (Štítý) bylo právě koncem 13. století v plném proudu kolonizačního ruchu. Odtud si přinesl Adam na svůj nový majetek pochopení pro nový způsob těžení z neosazené noviny, získal schopné lokátory a přiváděl lid odtud a především ze svých starých statků, Choliny a asi i jiných vsí hanáckých, snad Vilémova.³⁹ Že to byl lid český, tedy vnitřní kolonizace, usuzujeme podle vesměs českých jmen osad. Jistě teprve jím byly založeny vesnice na nejhořejší Jesence, kam dotud osídlení neproniklo, kudy nevedla cesta na Malou Hanou a kde do té doby se šířily pouze lesy, jak jsou dosvědčeny ještě roku 1351, kdy poprvé se jmenují vesnice horní části konického dominia,²⁴ při odvěnění Ješkovy manželky Cecilie, které postupně byly zakládány za klidných let vlády Václava II. a pak v první polovici 14. století. V tom nejzazším koutě byly založeny Jesenec a Dzbel. Na západ od Konice byla brzy pak zaniklá ves Bukovina. Hranice knížecká ustupovala již roku 1279 na rozvodní výšiny. Tam byly zakládány nové vsi Runářov, stejně i nad druhým, příkřejší spadajícím svahem údolí, kde vznikly Klužín, Březsko a Ochoz, aspoň poslední se již svým názvem řadí do období vnitřní kolonizace, v údolí pak samém Křemenec a Čunín, který rovněž je už asi staršího data. Všechny ty vesnice patřily jen z části rodu cholinskému, kromě Jesence a Dzbele. Druhé části držely starší zemanské nebo manské rodiny a noví páni jen rozšiřovali dědiny a mýtili lesy na nová pole.

Byl to tvrdý zápas s panenskou ještě přírodou a nebyl veden vždy s úspěchem. Ladín se nejmenuje roku 1351 jako ves, nýbrž jen lesy za Ladínem. Čunín je v zápise škrtnut. Bukovina mizí navždy a upomíná na ni jen lesní trať v katastru konickém. Ke konickému panství patřilo jistě hned od počátku, ačkoliv v zápise se výslovně nejmenuje Strážístě, neboť na pečeti Adama I. a jeho syna Adama II. je legenda S. d. A. de Grunenberga.⁴⁰ Na zmenšení osady, redukování počtu osadníků ukazuje také koncovka -sko: Březsko, původně Bříšť nebo Bříšče. V tomto znění je Březsko poprvé zapsáno roku 1618 při dělení švábenického Konicka.⁴¹ Také zdobnělina Klužinek na místě původního Klužín poukazuje na jeho dočasné chátování a zkomírání. Poprvé je tak zapsán roku 1557.⁴² Stejnými osudy byla stíhána

založení hradištská, pokud se odvážila z roviny Malé Hané do drsnějších poloh pahorkatiny. Neudržela se ves zakládaná Velišem a Štědroněm na potoku Skřípově z poručení opata Budiše.⁴³ Horní Štěpánov má sice rychtáře již roku 1273,⁴⁴ ale ani on se neudržel trvale, neboť roku 1340 dal opat ves od nepaměti pustou k vysazení novému rychtáři Fabiánovi a roku 1555 jsou Skřípovsko, Otínsko a Horní Štěpánov zase pusté. Skřípov byl obnoven v letech 1555—1566, Horní Štěpánov 1558.⁴⁵ Roku 1578 vrátil Hanuš Haugvic z Biskupic klášteru Hradišti vsi Dešnou, Brodek a Lhotsko, které před rokem od něho koupil, a jež mu klášter vyměnil za tři vsi na Kroměřížsku. To nám dokazuje, že také Kněží Lhotka byla, jako několik předešlých vsí, na čas pustá a že se zase dostala pod původní klášterní vrchnost, spolu s druhými dvěma konickými osadami.⁴⁶

Rod Konický vyvíjí až přílišnou energii ve skupování majetku, jednak v těch vsích, které mu roku 1351 ještě celé nepatřily, jednak na jiných místech. K stražiskému statku patřila ještě před výměnou za Zábřežsko aspoň část Přemyslovic, které měly dva dvory, tedy původně živily i dva zemanské rody. Drželi je i Bílovice oba synové Adamovi, Adam II. a Ješek, společně. Bezdětný Ješek více rozdával a prodával, kdežto Adam rozmnožoval svůj majetek. Ješek se odměnil svému purkrabímu, snad na Stražisku, Heřmanovi pozemky v Bílovicích a požitky 6 hř. v Přemyslovicích.⁴⁷ O dva roky později (1351) prodal tam dalších 6 hř. Litkovi z Opatovic a ženě dal 1 lán, takže mu tam zůstaly jen 4 hř. (6 lánů).⁴⁸ Naopak Adam prikoupil v Přemyslovicích od Heřmana, zvaného již z Bílovic, oněch 8 lánů roku 1358 a doplatil mu 5 čtvrtěmi v Bílovicích, kde měl též majetek.⁴⁹ Oněch 8 lánů, což se rovná 6 hř., věnoval jeho syn Sulík roku 1374 na aniversarium klášteru hradištskému.⁵⁰ Z Bílovic daroval roku 1340 Adam II.⁵¹ téměř celou svou část osady na zřízení prebendy při kapitule olomoucké. Co mu zůstalo, byl dvůr s příslušenstvím, kterého užíval ještě za života otceva jeho syn Janek, lán, který obdělával sedlák Jakub, 3 domky a mlýn u Kostelce. Bílovice měly také tvrz, ale roku 1446 byl už jen dvůr in loco fortalicii.⁵² Eva, vdova po Jankově, měla ještě roku 1374 50 hř. důchodu v Cholině a Přemyslovicích.⁵³ Ješek prodal část dvora v Čechovicích, která mu patřila, a doznal, že má 9 a $\frac{3}{4}$ hř. na dvoře chudobínském.⁵⁴ To všechno bylo asi dědictví po otci, který mu dal vesnice na nejhořejším toku Romže a pak osady, rozptýlené už po Hané, zatímco Adam dostal povodí dolejší. Po Ješkově smrti hleděl Adam dostat do svých rukou celé dědictví otcovské, spíše kupoval než prodával, aby zůstavil rozmnožený majetek rodinný dvěma synům, které známe.⁵⁵ Hned roku 1358, brzy po smrti bratrově, dosáhl, že bratrův majetek byl propuštěn ze spolku, který měl nebožtík s Jimramem z Pernštejna.⁵⁶ Že Adam držel i jiné, pozdějšími zápisy zjištěné vsi dolejšího poříčí Romže, lze poznati z toho, že roku 1353 dal čtvrt lánů v Dešné Jakobovi ze Senice.⁵⁷ Směr Adamova podnikání obrátil se však k severu od Konice, ačkoliv roku 1353 koupil od bratrů z Bouzova jeden lán v Bernově u Ptení a mlýn pode vsí.⁵⁸ Již roku 1351 koupil však polovici Hvozdu.⁵⁹ Ještě o dva roky dříve dostal od Zbyňky ze Švábenic ves Lukou, která měla hrát důležitou úlohu v jeho plánech. Chtěl z ní asi vytvořit druhou část rodinného panství, oddělenou lesy u Ladína a Ponikve (březina zv. Žákovec), proto, když ji jeho syn Jan roku 1365 prodával s bratry Bohušovi ze Slavoňova, byla městečkem, měla farní kostel a byla spojena s Ponikví, která je tu poprvé písemně zjištěna, ale Hvozď byl už asi dříve zcizen.⁵⁵ Synové se zřekli plánů otcových a zaměřili se jiným směrem, snad se jim zdály nereálnými a lákaly je úrodnější kraje. Janek brzy po smrti otcově prodal Archlebovi ze Stařechovic Cholině blízký Vilémov.⁶⁰

Ale i Ješek uplatnil svůj vliv v této severnější končině. Jako poručník sirot po Milíčovi z Náměště prodal jejich dědictví ves Polomí a půl Veselíčka benediktinskému klášteru Janua vitae (Klášterci) nedaleko Zábřeha, v starém působišti rodu, který snad sám jeho rod založil,⁶¹ ale klášteru nezůstalo, neboť již r. 1365 je zase zpět u Náměště.⁶²

Vedle nového panství konického zůstávala rodu stará výchozí država v Cholině, ale pomalu se tam vyprodával. Již Adam I. věnoval klášteru Hradištskému podací právo ke kostelu.⁶³ Po zavraždění Jankově prodal Sulík Cholinu Bohušovi ze Slavonova 1378⁶⁴ a markrabí Jošt dal potom dvůr jako markrabské léno Herešovi z Krakovce.⁶⁵

Jako s Náměštěm, blízkým Cholině, měl Ješek sousedské a snad i příbuzenské styky s vladyckým rodem ze Špránku. Jeneč ze Špránku svěřil mu r. 1356 své děti a statky⁶⁶ a vdova po Ješkovi Cecilie dala sirotkům po Jindřichovi ze Špránku, Bernardovi, Adličce, Cecilii a Heleně dvůr v Starých Hvězdlicích (u Bučovic) s domky, které jí Jindřich svěřil r. 1360.⁶⁷ To už oba rody pomýšlely na přesídlení z hor do bohatších rovin. R. 1358 prodal Jeneč, bratr Jindřichův, Špránek s dvory markraběti⁶⁸ a zakoupil Šišmu (u Bystřice p. Hostýnem) a polovici Lhoty Měšečné (asi u Kokor) a r. 1373 za ně Bezuchov.⁶⁹ R. 1398 dal Jošt panství špránecké, kde už je jen místo po hrádku Erhartovi z Kunštátu, čímž splynulo pod jedním feudálem s Bouzovem. Při tomto hradě se objevuje r. 1382 poprvé Ludmírov v sousedství Konice.⁷⁰

V odchodu z hor následoval Špránecké brzy rod Konický. Jeho třetí generace rozšiřovala své panství do Hané. Sulík měl už nějaký majetek v Ptení, Ždětíně a Bernově, ale ten dal hluchovskému nápravníkovi Jarkovi⁷¹ a nakonec opustil kraj, ve kterém rod zmohutněl, dostal se do předních řad vladycké šlechty i do zeměpanských a zemských úřadů.⁷² Od Bílovic se táhl velký porůční les „Luh“, který částečně uzavíral konickou državu proti Hané. Bílovická hora však už patřila k části vsi odstoupené olomoucké kapitule, ani Atczi skalky nenáležely již ke Konicku.⁷³ R. 1379 vyměnil Sulík, vnuk zakladatelův, Konicko za jedinou velkou vesnici na Hané, Hrubčice, s Ješkem Kropáčem z Holštejna (u Sloupu).⁷⁴ Výměna byla provedena už vlastně 1376, kdy Štěpán a Půta se vzdali svých dílů, aby celá ves mohla být intabulována Sulíkovi.⁷⁵ Po smrti Kropáčově koupil Konicko od jeho sirot r. 1386 Ctibor z Cimburka, a protože to byl sirotčí statek, opakoval vklad r. násl. nejvyšší komorník Jan ze Šternberka.⁷⁶ V obou převodech je výslovně jmenován hrad Grumberk na levém břehu říčky a Přemyslovice, které ze staré rodové vsi — pravděpodobně ještě před výměnou — byly rozšířeny a převedeny na právo emfiteutické, asi i příchodem německých vystěhovalců, vedených Oldřichem, protože byly nazvány podle lokátora Ulrichsdorfem. Leč záhy utonuli přistěhovalci mezi starým obyvatelstvem v českém prostředí okolí; vesnice se pak vrátila k svému původnímu jménu. Při výměně byla vyňata náprava Jarkova v Hluchově. Hluchov a další vesnice patřily už dříve k majetku Konických, nebyly však dokumentárně zachyceny, poněvadž záznam z r. 1351 znamená jen určení odvěnění manželky Ješkovy, kdežto teprve nyní se shrnují majetky celého rodu zastoupeného již jen jednou osobou. Na pravém břehu Romže k němu patřily Suchdol, Rezkov, zaniklý mezi Suchdolem a Hrochovem,⁷⁷ Dešná, Nestlgrund a Kněží Lhota, zvaná též Pfoffendorf.⁷⁸ Obojí název ukazuje, že byla založena klášterem a teprve později se dostala z panství knínického ke konickému. Nestlgrund se jmenuje mezi Konicí a Křemencem nebo Runářovem, ležel tedy blízko oné a zůstal po něm snad mlýn Jílóvec nebo Bídov, nejjižnější část Konice na cestě k Runářovu. I jméno snad by k tomu poukazovalo, místo bídy, kde rostou jen plevele-kopřivy. V tomto čase už také všechny jmenované osady kromě Hluchova a Přemyslovic patřily se všemi usedlíky ke Konici. Tedy jen tři vesnice na Konicku dostaly v 14. stol. příměs německé krve: Přemyslovice, po rozšíření na čas Ulrichsdorf zvané, Kněží Lhota čili Pfoffendorf a Nestlgrund.

Že Koničtí byli dobrými kolonisátory na novínách i na zaniklých nebo upadlých osadách a že pověst jejich se rozšířila do vzdálených krajů, je vidět z toho, že si Adama II. pozval klášter Žďárský r. 1353 k obnově vsi Bukova (o. Bystřice nad Pernšt.). Podnikatel přijal odvážně těžké podmínky případného nezdaru.⁷⁹

Konice byla jediným městečkem na celém dominiu, kam chodili sedláci ze všech

poddanských vsí na týdenní trh prodávat své plodiny jako zboží, aby nakoupili řemeslné výrobky, pokud jim je již nedovedla nahradit domácí výroba, a aby zpeněžili přebytky na placení úroku vrchnostenského (dávky) i daní. Na tom spočíval celý systém feudálního hospodářství. V horní části panství byl jediný dvůr spolu s tvrzí v Konici, kdežto ve starších dědinách byly dvory v Přemyslovicích dva a také v Hluchově se mluví o dvorech, ačkoliv není výslovně řečeno o kolika.⁸⁰ Rovněž v Bílovicích byl dvůr s tvrzí. Konický feudál počítal jen s peněžitými a naturálními dávkami, nikoli s robotní prací na vlastním dominikálu. K tomu účelu byla povýšena Konice na městečko, výše při tvrzi položené, kdežto „staré město“, bývalá vesnice, leželo níže při potoku a dodnes na ní utkvělo pojmenování „staré město“. Jenom r. 1384 při zajištění věna Anny, ženy Kropáčovy, mluví se o vsi (villa) Konici, snad plynul jí důchod právě z tohoto předměstí.⁸¹ Také jediný kostel shromažďoval věřící ze severní části panství k bohoslužbám v Konici, k němu odváděli povinné desátky. Sulík vyhradil si 1379 právo patronátní v Konici, ale po šesti letech prodal je Ctiborovi z Cimburka i s dvorem v Hluchově.⁸² V roku výměny konického statku dovídáme se také jméno tamního faráře Adama, bratra Adličky, ženy Štěpána z Chudobína.⁸³ S jeho jménem se setkáváme i o dva roky později, když zastupoval olomoucký klášter sv. Kateřiny ve sporu o plat ke kostelu ve Vážanech.⁸⁴ V již. části dominia byl kostel v Přemyslovicích r. 1386.⁸⁵ Pro projektovanou lukovskou část své državy založil Adam II. faru v Luké⁸⁶ a za jejími hranicemi, ale přece v blízkém sousedství byly farní kostely v Bohuslavicích r. 1378 a ve Vilémově r. 1391.⁸⁷ Hleděl tedy každý gruntovní pán, byla-li vesnice nebo obvod větší, s dostatečným množstvím věřících, zřídit si vlastní kostel, což bylo spojeno s vlivem na obsazování fary, čestným místem v kostele a určitým druhem příjmu, alespoň ve starší době.

Se zákupným právem, které činilo sedláka dědičným nájemcem gruntu, z něhož ho pán nemohl libovolně sehnati, pokud plnil své povinnosti, souviselo i zřízení dědičných rychtářů a rychet, kterými byli odměňováni lokátoři. Nebyli v každé vsi, neboť někdy financoval jeden podnikatel vysazení několika osad. Mluví se jenom všeobecně o postoupení panství se všemi rychtami a rychtáři (cum omnibus iudiciis et iudicibus).⁸⁸ Přímo se uvádí svobodná rychta jen v Luké k r. 1412 a 1416.⁸⁹ S Lukou byla dlouho spojena Ponikev, měla vlastní rychtu a připadla trvale ke konickému panství až r. 1545.⁹⁰

¹ Selský archiv. I. 1902, s. 256. PRASEK tu píše: „Bude třeba zpytovat, míněno-li v tomto případě slovem dzbel koryto rybníční či koryto řeky Ponikve.“ Zde musím poznamenat, že o koryto ponorné Ponikve tu naprosto nejde, protože tato je oddělena „Vršky“ od kotliny Dzbele, kde pramení Jesenka (Romže). Jednalo by se tedy o dřevěné korýtko, kterým pramen vytékal, nebo o koryto potůčka, který neprotékal ještě rybníky zastavujícími jeho tok v osídlené vesnici.

² Sv. 17 1899, s. 535. Ve věcném rejstříku s. 618 „Džbel, zbel je koryto k odtoku vody.“

³ Moravská jména místní. 1907, s. 239.

⁴ Jazykové zákampí, jež vycházelo v Lidových novinách, r. 1944, č. 259, 22/9, s. 4. Č. 294, 2/11, s. 4 „Bel a belivý vzniklo z kbel odsunutím začátečního k-, belivé je to, co je duté..., vyhnílý strom se rovněž podobá kbelu“. Č. 330, 14/12, s. 4 „...zdbel je vlastně něco vyhloubeného, tedy studánka.“ Č. 14, r. 1945, s. 4: „Dopisovatel jazykového zákampí zná bel ve významu stojaté části rybníční trouby vydlabané z kmene nebo sbité z desek, která umožňuje regulování vodní hladiny v rybníce.“ Hrázky rybníků dzbelských nejsou ovšem tak vysoké, aby zadržovaly větší množství vody, aby bylo třeba je regulovat zařízeními „bel“ užívanými na mohutných rybnících jihočeských. Č. 330, r. 1944, s. 4: „dále se jmenuje Zbel louka u Nákla, asi že je proláklá, prohnutá.“

⁵ Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1957, s. 583: Stbel byl tedy původně odborný název pro ten vykotlaný ochranný pařez, jemuž kořání uříznuto. Postranní dřevo muselo být dobře prostoupeno smolou.

⁶ L. N. r. 1945, č. 21, 25/1, s. 4. Proměnu stsl. stbl v nč. zblo vysvětluje Fr. TRÁVNÍČEK, Historická mluvnice československá. 1935, s. 48 n a 173. A. PROFOUS—J. SVOBODA, Místní jména v Čechách, IV. 1957, s. 165 odvozuje ves Steblovou, psanou původně Stebel, od

majitele Stebla, připouští však i výklad od steblový a poukazuje na Zblov (s. 746), který měl původní tvar Zblový. Odkazuje na ČERNÉHO—VÁŠU, I. c., s. 21 a 125, že Zblovce vznikly ze staršího Stblovce jako zblov ze stblo. Ř. VOLNÝ, Die Markgrafschaft Mähren. V. 1839, s. 472: Dzblov znělo dříve Zbel. — Tento tvar objevil se naposled za protektorátu na budově místní železniční stanice.

⁷ Fr. ČERNÝ, Ukazatel jmen k latinským zemským deskám. 1914, s. 84 uvádí všechna místa v ZD.

⁸ VI. NEKUDA, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. 1961, s. 92, č. 48.

⁹ CDM V, č. 184, s. 196.

¹⁰ CDB I, č. 115, s. 119. A. SEDLÁČEK, Příspěvky k nejstarší moravské topografii. ČMM 30/1906, s. 169.

¹¹ CDM IV, č. 179, s. 242.

¹² R. HIKL, Cesta konická a otázky kolem ní. Zprávy VÚ Olomouc č. 98, s. 3.

¹³ PROFOUS, o. c. II, 1949, s. 298. Místní jméno Konice povstalo ze stč. konnica, tj. stáj pro koně.

¹⁴ ZDO V, č. 68, s. 71.

¹⁵ CDB I, č. 79, s. 82. I kdyby měl pravdu V. PINKAVA, O založení kláštera Hradištského v Olomouci. ČMM 24/1910, s. 55, že Úsobno bylo dáno klášteru teprve od Oty III., patří doložení tamních osad do 2. pol. 12. stol.

¹⁶ A. V. ŠEMBERA, O útoku Konráda Znojemského na biskupa J. Zdíka. ČČM 49/1875, s. 54 „pokládám za velmi pravděpodobné, že kostel Jaroměřický zároveň s osadou založen jest mezi rokem 1086-9 biskupem Jaromírem“. Fl. ZAPLETAL, Listina o Kojetíně z r. 1233. Zprávy KVS Olomouc, č. 79/1959, s. 10 n. Jaroměřice patřily k pražskému biskupství už v 12. st. Zd. KRISTEN, Známá — neznámá listina markraběte Přemysla pro moravské statky pražského biskupství z r. 1233, ibid. č. 88/1960, s. 134. Listina z r. 1233 je nejstarší pramenou zprávou o Jaroměřicích, kdy se dostala již existující vesnice pražskému biskupství darem od Přemysla I. — Děkuji za upozornění prof. HOSÁKovi.

¹⁷ CDM V S, č. 29, s. 243. J. ŠEBÁNEK, klade vznik této listiny do poč. 14. stol. Viz J. MACKERLE, Archiv města Jevíčka. 1958, s. 5.

¹⁸ K. LECHNER, Die ältesten Belehnungs- u. Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz. 1902, s. 5. Provincia Muglicensis... Roma.

¹⁹ NEKUDA, o. c., s. 88, č. 5.

²⁰ Ibid., s. 84, č. 22. ZDO XVII, č. 124, s. 182.

²¹ CDM IV, č. 274, s. 352. Straziscz se vyskytuje poprvé v ZDO I, č. 795, s. 39, r. 1365, ale myslím, že název se držel v ústech lidu z doby, kdy strážil cestu Konickou.

²² ZDO IV, č. 780, s. 164, r. 1386.

²³ CDM IV, č. 148, s. 208, r. 1278, č. 170, s. 233, r. 1279, č. 207, s. 274, r. 1282.

²⁴ ZDO I, č. 199, s. 9: cum silvis in Stebl, in Bucowyn et in Ladyn.

²⁵ ZDO XIV, č. 173, s. 92.

²⁶ B. BURIAN, Konický okres. Moravská vlastivěda. II. 1939, s. 94.

²⁷ F. J. ČERNOCKÝ, Z dějin Konice. Náš domov. 10/1901, s. 426 otiskuje „ceduli dílní dílu prvního statku Konického“ mezi třemi bratry ze Švábenic. K jeseneckému dílu patří krčma v Ladně.

²⁸ CDB I, č. 351, s. 362. Friedrich její vyhotovení klade na poč. 14. stol.

²⁹ CDM IV, č. 170, s. 231.

³⁰ V. PINKAVA, Litovelský okres. Moravská vlastivěda. II. 1903, s. 150 n. „Krajina kolem Búzova patřila koncem 13. stol. k rozsáhlému panství konickému, jež z milosti krále Přemysla II. v l. 1275-85 držel Albert z Lešan... Panství konické sahalo dle listiny z r. 1279 (viz pozn. 32) až k Třebovce a Jevíčku, kdež hraničilo s državou biskupa olomouckého a kláštera hradištského.“ — S tím nelze souhlasit. Vladař spravující zbylý královský majetek vymezil hranice odstoupeného daru Albertova a král nemohl jej po několika letech zase jemu odebrati a dáti jinému, třeba to byl již syn prvního dárce, nebylo-li tu nějakého provinění.

³¹ L. HOSÁK, Mlhy kolem tajemného hradu na Litovelsku. Zprávy VÚ v Olomouci, č. 96, 11 n. Klade jeho vznik okolo r. 1310. První známý držitel Dětrich ze Špránku se snad přizpůsobil z Brněnska do tohoto kraje. Na drobný hrádek poukazuje název Špránek odvozený ode jména budovatele jako z hradu -hrádek, z dvoru -dvorek.

³² ZDO I, č. 19, s. 2, č. 73 a 74, s. 4. Dětrich ze Špránku odporuje prodeji Vojtěchova, quod sit sua hereditas.

³³ Reg. III, č. 408, s. 163. R. 1317 27/12 spojují se čeští pánové s Fridrichem Slíčním, králem německým, a s jeho bratry proti Janu Lucemburskému. Mezi nimi je Buzo de Buzowe.

³⁴ CDM IV, č. 124, s. 173.

³⁵ L. HOSÁK, Historický místopis země Moravskoslezské. 1938. Uvádí je při obou Bohuslavicích na Hlučínsku (s. 811) i u Konice (s. 529), ale kloní se spíše k prvním. Spojení s konickými provází slůvkem „snad“. Tomu dodávají váhy listiny dřívější z let 1281–1283, v nichž se Zbyslav jmenuje de Kuth. BURIAN, l. c., s. 169, je pro Bohuslavice na Konicku.

³⁶ J. ŠUSTA, České dějiny. II, I, r. 1935, s. 400. — Reg. II, č. 1467, s. 630, roku 1289. Nedlouho potom či dříve se uskutečnila výměna za Konicko.

³⁷ CDM V, č. 184, s. 196.

³⁸ CDM VI, č. 107, s. 76.

³⁹ V Cholině měl rod majetek ještě roku 1374. ZDO II, č. 461, s. 81.

⁴⁰ CDM VI, č. 303, s. 235, r. 1326. VIII, č. 227, s. 174, r. 1353. ŠEBÁNEK, l. c., č. 539, s. 104.

⁴¹ Náš domov, l. c., s. 426. „krčma ve vsi Břesku, krčma ve vsi Ponikvi, kteréž to dvě krčmy k třetímu dílu Břískému ode mne položeny jsou.“ Ještě 1551 se jmenuje ves Bříšče. ZDO XXV, č. 257, s. 379.

⁴² ZDO XXIV, č. 43, s. 297. Asi následek války uherské.

⁴³ CDM III, č. 158, s. 133, J. ŠEBÁNEK—S. DUŠKOVÁ, Kritický komentář k moravskému diplomatáři. 1952, s. 124 n. „Nelze jí zatím plně důvěřovati.“ Vackovo prohlášení za falsum však odmítají jako naprosto neodůvodněné. Za Veličnou Lhotu pokládal František LIPKA, S. A. 3/1904, s. 42, Lhotu blíže Vážan u Biskupic (I), jež zanikla za uherské války a jejíž pole splynula s vážanskými, ale to je spíše Lhota u Sudic. ZDO I, č. 148, s. 6, Ukazatel, s. 193, č. 27, ji označuje jako zaniklou u Sudic. Index ZDO I, s. XIX, ji má za Lhotu Rapotinu, jižně od Boskovic, ale to je příliš daleko od Vážan, aby s nimi splynula. Stejně daleko je potok Skřípov, na němž Veličina Lhota byla založena, takže ztotožnění Lipkovo je nemožné.

⁴⁴ CDM IV, č. 72, s. 104. A SEDLÁČEK, Příspěvky k nejstarší moravské topografii. ČMM 30/1906, s. 169 n., přičítá tuto listinu Hornímu Štěpánovu. I J. MACKERLE, Mor. třebovský okres. 1946, s. 124, a Letopis města Jevíčka. 1958, s. 23, míní, že Horní Štěpánov byl založen ve 13. století.

⁴⁵ J. BLÜSL, Die Sprachinsel Deutsch Brodek — Wachtel. 1921, s. 27, 36, 46. J. MACKERLE—František TOVÁREK—P. VACOVÁ, Mor. třebovský okres. 1946, s. 124.

⁴⁶ ZDO XXIX, č. 96, s. 86.

⁴⁷ ZDO I, č. 106, s. 5.

⁴⁸ ZDO I, č. 200, s. 9, č. 235, s. 10, č. 367, s. 19. Tento lán si vyhradil, vstupuje roku 1355 ve spolek s Jimramem z Pernštejna.

⁴⁹ ZDO I, č. 503, s. 25.

⁵⁰ CDM X, č. 229, s. 244.

⁵¹ Otec Adam i matka Eva zemřeli podle zápisu v Antifonáři Cholinském 17/6 1327. O něm psal J. SMYČKA v ČMM 27/1903, s. 115, pozn. 1. CDM VII, č. 261, s. 189. Viz i ibid. XI, č. 181, s. 165, a č. 194, s. 175, kde mu kapitula povoluje bráti si doživotně palivo z Bílovické hory pro hrubčický dvůr.

⁵² ZDO X, č. 502, s. 391.

⁵³ ZDO II, č. 461, s. 81. 50 marcas gr. reditus in 500 marcis gr.

⁵⁴ ZDO I, č. 91, s. 4 a č. 137, s. 6.

⁵⁵ Známí jsou jen dva, ale bylo jich více, neboť Janko cum fratribus de Strasiscz prodal Bohušovi ze Slavoňova Lukou roku 1365. ZDO I, č. 938, s. 46.

⁵⁶ ZDO I, č. 367, s. 19, a č. 560, s. 28.

⁵⁷ ZDO I, č. 255, s. 12. Roku 1385 dal Janáč Skřítek z Trpének věno dceři Dorotě k rukám Ješka z Dešné. Je to snad syn Jakubův nebo člen starého rodu zemanského odtud pocházejícího.

⁵⁸ ZDO I, č. 254, s. 12.

⁵⁹ ZDO I, č. 197, s. 9.

⁶⁰ ZDO I, č. 961, s. 47.

⁶¹ ZDO I, č. 79, s. 4. Tak míní A. SEDLÁČEK, Rozletité kapitoly po starém místopise a dějinách rodů. ČMM 20/1896, s. 112. Ještě Sulíkův syn Petr, stále ještě se zvoucí po Konici, ačkoliv držel už Slavkov, odporoval roku 1447 intabulaci na statky Klášterce, protože přísluší oprava nad tímto založením jeho rodu. ZDO X, č. 398, s. 594.

⁶² ZDO I, č. 816, s. 40.

⁶³ CDM VI, č. 303, s. 235. ŠEBÁNEK, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských, I, 1932, č. 539, s. 104.

- ⁶⁴ ZDO III, č. 98, s. 97, r. 1376. O smíru Sulíka s vrahem bratrovým viz CDM X, č. 188, s. 211, 6. kv. 1373.
- ⁶⁵ CDM XI, č. 265, s. 235. Šeb., I. c., č. 937, s. 190.
- ⁶⁶ ZDO I, č. 453, s. 22.
- ⁶⁷ Ibid., č. 714, s. 36, a č. 785, s. 39.
- ⁶⁸ Ibid., č. 613, s. 31.
- ⁶⁹ Ibid., č. 660, s. 33, a II, č. 408, s. 79.
- ⁷⁰ ZDO VI, č. 741, s. 219. Locum municionis. Ludmírov roku 1382 v CDM XI, č. 278, s. 249.
- ⁷¹ ZDO II, č. 325, s. 75.
- ⁷² Sulík je nejvyšším sudím olomouckým v letech 1380—1399 a pak 1407—1412, ale to už nebyl pánem Konice. Viz ZDO kn. VII. a VIII. Jeho strýc Ješek byl r. 1353 purkrabím olomouckým. CDM VIII, č. 215, s. 169.
- ⁷³ Atczí skalky klade ukazatel s. 6. ke Konici, ale zápis neznemožňuje výklad, že by nemohly být spíše v blízkosti Bílovického kopce.
- ⁷⁴ ZDO III, č. 525, s. 118. Konice byla zadlužena. SEDLÁČEK, ČMM 20/1896, s. 112 n.
- ⁷⁵ Ibid., č. 232 a 236, s. 103.
- ⁷⁶ ZDO IV, č. 780, s. 164 a V, č. 68, s. 171. Jen v tomto zápise a v záznamu z roku 1379 ZDO III, č. 525, s. 118, se vyskytuje v ZD jméno vsi Ulrichsdorf.
- ⁷⁷ BURIAN, o. c., s. 109.
- ⁷⁸ Kněží Lhota ležela na hranicích panství knínického a konického, proto se domnívám, že ji založil klášter hradištský. Nejbližší kostel je konický a není mi známo, že by k němu kdy patřila některá vesnice.
- ⁷⁹ CDM VIII, č. 227, s. 174. Šeb., I. c., č. 739, s. 147.
- ⁸⁰ ZDO IV, č. 780, s. 164. Hluchow cum curiis quinque araturas in se continentes.
- ⁸¹ ZDO IV, č. 411, s. 145.
- ⁸² Ibid., č. 548, s. 152.
- ⁸³ CDM XV, č. 217, s. 185.
- ⁸⁴ ZDO III, č. 528, s. 119.
- ⁸⁵ ZDO IV, č. 780, s. 164.
- ⁸⁶ ZDO I, č. 938, s. 46, r. 1365.
- ⁸⁷ ZDO III, č. 472, s. 115, a VI, č. 185, s. 187. Podle VOLNÉHO, Kirchliche Topographie. I. 1857, s. 383, byla v Bohuslavicích fara již 1362.
- ⁸⁸ ZDO IV, č. 780, s. 164.
- ⁸⁹ ZDO VIII, č. 282, s. 310, a č. 608, s. 329.
- ⁹⁰ ZDO XXV, č. 123, s. 338.

Die Besiedelung des oberen Flussgebietes der Romža. I.

Die Kolonisation des oberen Flussgebietes der Romža begann, nachdem es Adam von Cholina (Köllein) im Austausch um die Herrschaft Zábřeh (Hohenstadt) um 1289 erhalten hatte. Solange die Gegend dem Landesherrscher gehört hatte, entstanden die Ortschaften längst der Strasse von Olomouc (Olmütz) nach Litomyšl (Leitomischl). Daran werden zum J. 1288 Strážistě und 1279 Konice (Konitz) genannt. Otín wurde von vielleicht einem der Olmützer Ottonen gegründet und Durana nach der Frau Ottos III. benannt.

Am rechten Ufer der Romža bekam schon zur Zeit Přemysls II. Albert von Lešan eine Donation und geriet bald mit dem Stifte Hradišts wegen der Grenzen des Gutes Knínice in Streit. Erst nach der Beschenkung Adams von Cholina begann das Romžetal sich mit Ansiedelungen zu füllen. Sein Sohn Ješek beerbte den oberen Teil der Herrschaft, wo im J. 1351 in der Landtafel die Dörfer: Dzbel, Jesenec, Ladín, Bříšče, Klužín, Ochoz, Bukovina, Runářov (Runarz), Křemenec und Čunín vorkommen. Der andere Adam erhielt den unteren Teil. Als dann Adams II. Sohn Janek und später der jüngere Sulík das ganze Dominium vereinigten, gehörte dazu im J. 1379 auch Hluchov, Suchdol, Dešná, Rezkov, Kněží Lhota (Oelhütten) und Nestlgrund bei Konice, wovon die Mühle Jílovec oder Bídov, der südlichste Teil des Städtchens, verblieb. Manche dieser Dörfer gingen bald zugrunde: Bukovina, Nestlgrund, Rezkov, Ladín (erneuert vor 1618) und Čunín (ern. vor 1493).

Adam II. wollte aus den geschenkten Luká und Ponikev und wohl auch Hvozď einen neuen Herrschaftsteil bilden, dessen Mittelpunkt Luká sein sollte, und darum zum Städtchen erhoben wurde. Dieselbe Aufgabe wurde für das Romžetal dem Orte Konice bestimmt. In beiden wurden Kirchen, Märkte und Höfe errichtet, die Untertanen sollten dorthin ihre Erzeugnisse verkaufen und den Zins von ihren Gründen entrichten, denn dieser war das Haupteinkommen der Herrschaft. Die Dörfer wurden auf dem emphyteu-

tischem Rechte ausgesetzt oder daran überführt und erweitert. Auf solche Weise wurde Přemyslovice vom Lokator vor 1379 vergrößert und nach ihm auf paar Jahrzehnte Ulrichsdorf umbenannt. Deutsche Bevölkerung bekam auch Pfoffendorf (Kněží Lhota), vom Stifte Hradiště gepflant, und Nestlgrund, aber diese wurde bald von der tschechischen Umgebung aufgesogen.

Rudolf Burkhardt — Věra Molčíková:

NOVÝ NÁLEZ TORTONSKÉHO TUFITU Z KARPATSKÉ ČELNÍ HLUBINY NA MORAVĚ

V mělkém hydrogeologickém vrtu GP Brno v karpatské čelní hlubině — Rybníček HV 5 (5 km východně od Vyškova) — byl v hloubkovém intervalu 119—120 m zastížen vitrický tufit.

Makroskopicky lze pozorovat střídání jemnějšího, převážně sedimentárního materiálu s hrubším, převážně pyroklastickým materiálem.

Výplav o přibližné spodní hranici velikosti zrn 0,10 mm, obsahuje v lehké frakci:

Vulkanické sklo	73,2 %
křemen	22,8 %
organická složka	1,5 %
biotit	1,0 %
vápnité hrudky (agregáty)	1,0 %
glaukonit	0,5 %
	100,0 %

Převažující složkou výplavu je vulkanické sklo; z toho je 90 % bezbarvé, žebrovitého typu, 10 % je fluidálního typu, s paralelními drobnými kanálky, které dodávají tomuto typu skla bělavé zbarvení. Velikost úlomků je až 0,25 mm. Křemen je čirý, čerstvého vzhledu, v angulárních úlomcích, které lze často až v polární mikroskopu odlišit od podobných čirých úlomků vulkanického skla prvního typu. Biotit je černý, čerstvý, efusivního typu, v šupinkách až 0,25 mm velkých, hypidiomorfně omezených. Glaukonit, který spolu se světlešedými vápnitými agregáty a fosilními organickými zbytky představuje sedimentární složku tufitu, je jasně zeleného zbarvení.

Bylo zjištěno, že indexy lomu vulkanického skla leží v intervalu 1,4841—1,5157. Tyto indexy odpovídají kyselému vulkanickému sklu s celkovým obsahem 70—75 % SiO₂.

Těžká frakce byla získána separací v acetylentetrabromidu. Její složení je následující:

Rudní minerály	35,7 %
pyrit	20,0 %
pyritisované foraminifery	24,2 %
biotit	17,9 %
granát	1,1 %
apatit	1,1 %
fosfority	+
	100,0 %

Pyrit tvoří většinou nepravidelné zaoblené agregáty drobných zrn, určitá část tvoří terčíky, patrně pseudomorfující po rybích obratlech. Pyritisované foraminifery náleží zde popisovaným druhům. Biotit je černý, idiomorfní a hypidiomorfní, čerstvého vzhledu, efusivního typu. Vlastní těžké minerály jsou zastoupeny jen několika slabě narůžovělými zrny granátu, s výrazným reliéfem a protáhlými hypidiomorfními zrny apatitu (nízké interf. barvy, jemné inkluse). Není vyloučena také přítomnost zirkonu, který nebyl při použití síta 0,10 mm ve výplavu zastížen

pro své malé rozměry, který však bývá obvyklou složkou kyselých tufitů tohoto typu.

Organická složka, která byla zastižena v poloze tufitického materiálu, jeví značné stopy ochuzení proti nadložním i podložním vrstvám. Objevují se téměř výhradně jen dírkovci, a to převážně planktonní, jejichž schránky jsou tenkostěnné a většinou nejsou vyplněny sedimentem. Jen ojediněle lze pozorovat pyritovou výplň. Jiné živočišné skupiny jsou omezeny pouze na velmi vzácný výskyt radiolarií a jehlic křemitých hub, jakož i fosforitovaných a pyritovaných drobných zbytků ryb. Byla nalezena tato fauna:

Schenckia sp., *Ammonia beccarii* (L.), *Robulus clericii* (Forn.), *Robulus crassus* (d'Orb.), *Lagena hispida* Rss., *Bulimina elongata* d'Orb., *Bulimina pupoides* d'Orb., *Bulimina striata* d'Orb., *Bulimina striata mexicana* Cush., *Sphaeroidina bulloides* d'Orb., *Stilostomella globularis* (Schub.), *Stilostomella longiscata* (d'Orb.), *Uvigerina acuminata* Hos., *Uvigerina pygmaea* P. & T., *Bolivina alata* Seg., *Bolivina antiqua* d'Orb., *Bolivina fastigia* Cush., *Melonis soldanii* (d'Orb.), *Eponides umbonatus* (Rss.), *Gyroidina soldanii* d'Orb., *Valvulinaria complanata* (d'Orb.), *Cibicides pseudoungerianus* (Cush.), *Cibicides ungerianus* (d'Orb.), *Globigerina bulloides* d'Orb., *Globigerina officinalis* Subb., *Globigerina opinata* Fisch., *Globigerina tarchanensis* Subb. & Chutz., *Globigerina trilocularis* d'Orb., *Globigerinoides triloba* (Rss.), *Globorotalia mayeri* Cush. & Ell., *Globorotalia aff. scitula* (Brady), *Radiolaria*, *Spongiae*, *Pisces*.

Asociace foraminifer, i když ochuzená, odpovídá stáří spodního tortonu, a to vyšší části spodního vaginulinového horizontu, který jako celek v této vrtbě typicky vyvinutý, odpovídá lanzendorfskému vývoji spodního tortonu Vídeňské pánve.

Na území karpatské čelní hlubiny je možná poloha kyselého vitrického tufitu v tomto stratigrafickém postavení sledovat v oblasti Mušova, Židlochovic, Hranic a Ostravska. Vyskytují se v neogénu na devonu Moravského krasu u Lažánek. Mimo území ČSSR jsou tyto tufity známy z Zistersdorfu v Rakousku ve Vídeňské pánvi a z polského spodního tortonu.

Literatura:

BURKHARDT R.—KRYSTEK I.: Příspěvek k rozšíření tortonských tufitů. Zprávy KVM Olomouc, č. 72, p. 83, 1957.

KRYSTEK I.: Petrografie tufitických hornin z oblasti vídeňské vnitrokarpatské a vně-karpatské pánve. Geol. práce, zoš. 54, str. 127—144, Bratislava 1959.

KRYSTEK I.—BURKHARDT R.: Lažánky (okr. Blansko) — nová lokalita tortonských tufitů na Moravě. Časopis Moravského musea, 43, p. 75—84, Brno 1958.

MOLČÍKOVÁ V.: Zpracování spodnotortonské mikrofauny karpatské čelní hlubiny. Dílčí závěrečná zpráva VÚ ČND, Brno 1963.

SCHÜTZNEROVÁ—HAVELKOVÁ V.: Výskyt miocenních sedimentů u Lažánek v Moravském krasu. Věstník ÚÚG, 33, p. 208—211, Praha 1958.

SLAVÍK J.: Zpráva o dacitových tufitech v mořském tortonu vněkarpatské pánve na Moravě. Věstník ÚÚG, 31, Praha 1956.

Josef Svátek:

JEŠTĚ K DÍLU PŘÍRODOVĚDCE F. X. VESELÉHO

Ve svých dvou člancích, otištěných v 108. a v 113. čísle našich Zpráv VÚ v Olomouci, jsem pojednal o životě a díle Františka Xavera Veselého (1819—1904), významného přírodovědce, jehož badatelská a učitelská práce je spojena především s Kroměříží. Ve snaze přispět co nejvíce k poznání významu tohoto pilného učenice a pedagoga, kterého jsem chtěl přiblížit naší době z úplného zapomenutí, jsem pátral po dalším pramenném materiálu o osobě a činnosti profesora, od jehož

smrti uplynulo letos 15. července již 60 roků. Moje úsilí mělo kladný výsledek, a to ještě větší, než jsem očekával.

V Kroměříži jsem poznal paní Štěpánku Olivovou (nar. r. 1881),¹ která dosud živě si vzpomíná na zemřelého přírodovědce; prof. Veselého znala osobně a je tedy posledním žijícím člověkem, který se na něho pamatuje. Otec paní Olivové, Antonín Oliva (1840—1924), první český knihkupec v Kroměříži, mající své knihkupectví na nároží Velkého náměstí a Jánské ulice, byl přítelem F. X. Veselého. Štěpánka Olivová, v době smrti prof. Veselého 23letá, s pohnutím vzpomíná, jak prof. Veselý přicházel k nim do knihkupectví, kde spolu s jinými profesory-důchodci sedával u stolku a prohlížel tam denní tisk a časopisy. Š. Olivová má dosud učeného botanika a mineraloga v dobré paměti: ví, že byl příjemný a jemný, malé postavy a slabý, vždy s piaristickým šátkem okolo krku. V majetku Š. Olivové se dochovala také fotografie F. X. Veselého, kterou tento věnoval Ant. Olivovi; jde o vzácný dokumentární obrázek, uložený dnes ve sbírkách Městského muzea v Holešově. Tato jediná zachovaná podobizna prof. Veselého z konce jeho života, velikosti 6,3 cm šířky a 10,5 cm výšky, je na zadní straně opatřena vlastnoručním věnováním F. X. Veselého „Zur freundlicher Erinnerung“ (K přátelské památce) a poznámkou Ant. Olivy „P. F. X. Veselý. April 1904“. Reprodukcí vzácné fotografie otiskujeme.

Druhým objeveným pramenem jsou vzácné „Vzpomínky starého učitele“, které napsal významný moravský pedagog František SLAMĚNÍK (vyšly v Zábřehu roku 1907 jako 6. svazek Knihovny Komenského).² Autor, narozený 4. října 1845 v Radslavicích u Přerova a zemřelý 2. července 1919 v Přerově jako ředitel tamní měšťanské školy a zakladatel přerovského muzea, vydal o F. X. Veselém velmi hodnotné svědectví. Jeho úsudek je nám zvláště cenný z několika důvodů: František Slaměník měl znalosti z pedagogiky jako vědeckého oboru i ze školské učitelské praxe jako nikdo jiný v jeho době. V l. 1872—1902 byl předsedou Jednoty učitelské kroměřížsko-přerovské, založil Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě (v l. 1882—1901 jej vedl jako předseda), v l. 1880—1896 řídil jako redaktor vychovatelský týdeník „Komenský“ a byl předním znalcem díla Jana Ámose Komenského. K piaristům dovedl být někdy hodně kritický, a o to cennější je jeho názor na prof. Veselého. Ve svých „Vzpomínkách“ píše o F. X. Veselém jako o vynikajícím učiteli, na něhož bývalí žáci vzpomínali s povděkem, cení si ho zejména jako fyzika, který dovedl konat velmi obratně pokusy, a připomíná, že byl i dovedným fotografem (str. 184, 209).

O hodnotě pedagogických zkušeností prof. F. X. Veselého píše Fr. Slaměník na str. 250—251. Zmiňuje se o svém žáku z obecné školy v Kojetíně, Karlu Pospíchalovi, velmi pilném a snaživém, který jako 12letý dělal přijímací zkoušku na gymnásium v Kroměříži. Byl to chlapec malé postavy se silnou tělesnou vadou (deformovaná páteř a slabší sluch), který při písemném diktátu z němčiny musel stát ve vysoké lavici. Zkoušející profesor oznámkoval písemnou práci K. Pospíchala jako zcela nedostatečnou a hoch neměl být přijat. Ale prof. F. X. Veselý, podle Slaměníka starý zkušený piarista, který právě tehdy byl ve funkci zástupce ředitele gymnasia,³ přesto nešťastného žáka přijal, když ho Fr. Slaměník jako jeho učitel doporučil (oba pedagogové se znali osobně, neboť Slaměník učil v Kroměříži na hlavní dívčí škole v l. 1863—1873). Tehdy prof. Veselý řekl: „Kinder, die mit einem körperlichen Gebrechen behaftet sind, pflegen in sich gekehrt zu sein. Ich werde Ihrer Bitte willfahren und den Knaben auf meine eigene Verantwortung aufnehmen“. (Děti, které jsou postiženy tělesnou vadou, bývají pohříženy v sebe. Vyhovím Vaší prosbě a hochu přijmu na svou vlastní zodpovědnost.) A přičinlivý žák byl pak po všech osm tříd gymnasia vždy prvním ve třídě.

Byl tedy přírodovědec prof. František Xaver Veselý vskutku učitelem zkušeným a lidským. Je proto na místě dojemná skutečnost, že jeho hrob, společný i čtyřem dalším, posledním piaristickým profesorům v Kroměříži, je vždy na počátku listopadu pěkně ozdoben.

Pokud se týče rodného domku F. X. Veselého v Rajnochovicích č. p. 136, uvádím o něm ještě toto: jeho rodný domek stál ve skupině několika stavení jako nejbližší z nich silnici; na jeho místě je dnes dům rovněž č. p. 136, v němž jsou umístěny kolářská dílna a stáje pro koně rajnochovického lesního závodu Státních lesů (přímo proti domku na druhé straně silnice je pila Středomoravských dřevařských závodů). Zdá se, že nynější dům č. p. 136 vznikl přestavbou nebo úpravou starého hostince a řeznictví Veselých; ještě dnes působí svým vzhledem jako bývalý venkovský hostinec, v němž jako hostinský a řezník pracoval otec F. X. Veselého František Veselý (stav z května 1964). Bude-li v Rajnochovicích někdy uvažováno o zasazení pamětní desky přírodovědci Veselému, bude vhodné ji umístit na tento dům, nikoliv na budovu MNV, jak uvádím ve Zprávách čís. 108, str. 4.

¹ Upozornil mě na ni sochař Svatopluk Mergenthal z Kroměříže.

² „Vzpomínky starého učitele“ jsou uloženy např. ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, s.gn. 62738. — Za upozornění na tuto vzácnou knihu, jež je důležitým pramenem k poznání kulturních a politických dějin Moravy a jejího školství v 2. polovině 19. století (zejména v Lipníku, Olomouci, Kroměříži, Kojetíně a Přerově), děkuji kroměřížskému spisovateli Jindřichu Spáčilovi. Na str. 209 „Vzpomínek“ Fr. SLAMĚNÍK velmi pěkně hodnotí prof. Ondřeje Josefa Liboslava Rettiga, který byl podle něho učitelem horlivým a svědomitým, jemuž v Kroměříži nebylo rovno, a mineralogem a meteorologem na slovo vzatým.

³ Zde píše Fr. SLAMĚNÍK mylně, že F. X. Veselý řídil gymnasium po smrti prof. Athanáše Mayera; ve skutečnosti to bylo po odchodu prof. Mayera, posledního piaristického ředitele, do výslužby.

NOCH ZUM WERKE DES NATURFORSCHERS F. X. VESELÝ

Zwei Abhandlungen über das Leben und das Werk des Naturforschers Franz Xaver Veselý (1819—1904), welche ich in den Nummern 108 a 113 unserer Berichte (Zprávy) veröffentlicht habe, ergänze ich jetzt noch mit den weiteren Angaben.

Wir haben wertvolle Informationen von der Stefanie Olivová aus Kroměříž (Kremsier), welche den Prof. Veselý persönlich in ihrer Jugend gekannt hat: ihr Vater Anton Oliva (1840—1924), der erste tschechische Buchhändler in Kroměříž, war guter Freund des Prof. Veselý. Aus dem Nachlasse ihres Vaters hatte St. Olivová eine Fotografie des Naturforschers, welche jetzt im Museum im Holešov bewahrt ist (vergl. ihre Reproduktion).

Und die zweite neu entdeckte Quelle über die Arbeit von F. X. Veselý ist das Buch „Erinnerungen des alten Lehrers“ (Vzpomínky starého učitele), dessen Autor der bekannte mährische Pädagog Franz Slaměník ist. Auch er lernte den Prof. F. X. Veselý sehr gut in Kroměříži kennen und deshalb kann uns einige wichtigen Zeugnisse über seine wissenschaftliche und pädagogische Tätigkeit geben.

Josef Dostál:

BAROKNÍ SOCHAŘ BOHUMÍR FRITSCH A JEHO PRÁCE NA PŘEROVSKU

(Příspěvek k soupisu jeho děl)

O dílech tohoto nejslavnějšího moravského barokního sochaře, o němž zápis v úmrtní matrice tovačovské z roku 1750 praví, že byl „statuarius quondam virtuosus“, ¹ psala celá řada historiků umění, avšak ani jedno pojednání neobsahuje výčet jeho prací. Až při pořizování státního seznamu kulturních památek zjišťujeme, že Fritsch byl umělec velmi plodný a že o některých jeho pracích se ví málo, ba někdy vůbec nic. Dosud uváděná jeho díla postrádají někdy podrobnosti, jež mohou význam umělcův dokreslit.

Už v 18. století píší s obdivem o Fritschovi F. J. SCHWOY, Ignaz CHAMBREZ, v následujícím století J. P. CERRONI, Ř. VOLNÝ a jiní, v našem století A. PROKOP, A. HEINRICH, František ROSMAEL, F. TÁBORSKÝ, M. STEHLÍK, Z. WIRTH, K. SVO-

BODA a další, ale nejcitlivěji se obíral životem a dílem Fritschovým známý kritik umění a vlastivědný spisovatel Florian ZAPLETAL.² Vedle nejčastěji zmiňovaných prací Fritschových ve Vranově, v Holešově, ve Strlíkách, ve Vídni objevuje ZAPLETAL od Fritsche také sochy na Tovačovsku a Kojetínsku. Měl na mysli hlavně sochy tři, a to sochu svatého Václava v Tovačově, sochu svatoflorianskou v Oplocanech a sochu sv. Amanda v Troubkách nad Bečvou.

Sochař Fritsch tvořil za svého pobytu ve Vídni ve štuku, a proto také jeho nejhodnotnější díla jsou z tohoto tvárného materiálu. Však mu také vídeňští umělci štukatéři nepřáli a donutili Fritsche k odchodu z Vídně.³ Pokud se vyskytují díla jemu připisovaná z pískovce nebo z vápence, pak jde o díla z jeho dílny, jež sám navrhoval a jež v kamení vytvořili jeho nejbližší spolupracovníci pod jeho vedením v sochařské dílně v Tovačově.

V tovačovské dílně pracoval také na sochách pro střelecký hřbitov ve službách svého příznivce Antonína Amanda Petřvaldského. I shora uváděné sochy měly zdobit střelecký hřbitov, leč zůstaly po smrti umělcově v bednách, až je dal instalovat majitel tovačovského panství Arnošt Laktan Künburk (1793—1832) na dvořech rozlehlého svého dominia.⁴

Sochou sv. Floriána ozdobil A. L. Künburk po roce 1793 svůj dvůr v Oplocanech. Byla pietně instalována v nádvoří dvora a stála tu až do roku parcelace dvora za pozemkové reformy po roce 1918. Zánik dvora rozhodl o dalším osudu sochy. Protože největší část pozemků připadla Oplocanům, byla i socha přemístěna na vhodné místo na návsi obce před stavení číslo 28 a tam dodnes stojí. Je celkem nepochopitelné, že se přemístění sochy dalo méně ohleduplně a že byla poškozena. Vzal za své i původní podstavec a byl nahrazen nevhodným betonovým. Barokní balustráda kolem sochy je asi původní, jak to dokazují jednotlivé pilířky. Postava světce je v mírně nadživotní velikosti. Světec jako by levou nohou vykročoval, u pravé je hořící stavení, na něž leje sv. Florián pravou rukou hrotem vody. Řasnaté roucho je přepásané a splývá přes něj plášť s levého ramene. Levá ruka je vztyčena, ale bez korouhve, neboť jí světec pozbyl za stěhování. S hlavy splývají husté zvlněné vlasy až na ramena. Přílba s chocholem římského vojáka na hlavě zvyšuje postavu světce. Tvář klidného výrazu hledí k nebesům. U levé nohy stojí andílek a drží mlýnské kolo, neboť sv. Florián, římský legionář, skončil jako mučedník, byv vhozen s mlýnským kamenem na krku do rozvodněné řeky. Tuto sochu vytesal umělec ve vápenci, „cetechovském mramoru“. Provedení sochy po stránce umělecké možno označit za dokonalé. Světec se lehce nadnáší v prostoru a působí hned při prvním spatření působivě na oko; každý divák tak nabude přesvědčení, že stojí u sochy nevšedních kvalit. Znak Künburků na přední straně podstavce byl sem umístěn z původního podstavce a asi zbaven dřívějšího barokního kartuše. Erb má čtyři pole. V prvním a čtvrtém je po jedné kouli, ve druhém a třetím po jednom dveřním pantu. (Erbovní barvy jsou červená, černá a bílá stříbrná. Koule i panty jsou dělené barvou červenou a stříbrnou.) Podle lehkosti celého provedení, s jakou se setkáváme i u dalších soch, plným právem můžeme považovat sochu za dílo B. Fritsche. A právě to by měli vědět všichni oplocanští občané a neměli by dopustit poškozování sochy (urážení detailů).⁵

V samé blízkosti Tovačova se rozkládal dvůr Saxov, získaný k tovačovskému panství v roce 1689. A sem do dvora dal postavit A. L. Künburk sochu sv. Václava. Odtud v době parcelace dvora po roce 1918 se dostala socha do zámeckého parku tovačovského na levou stranu od hlavního portálu. Na barokově profilovaném podstavci stojí socha světce. Podstavec míval na přední straně také znak künburský, jež však někdo odstranil. Sv. Václav jako by vykročoval levou nohou. Na soše, již oděl autor do rytířského brnění se splývavým pláštěm přes ramena, pozorujeme lehký pohyb. Hlava je obrácena vzhůru v mírném pootočení a zdobí ji čtyřhranná knížecí čapka. Zpod ní zřetelně splývají zvlněné vlasy až na ra-

mena. Tvář má plnovous. Kolem krku visí na hrudi zdobný řetěz. Na rukou držel světec vítěznou palmu, jež asi za stěhování vzala za své. U pravé nohy stojí andílek a drží štítek se svatováclavskou orlicí. I na této soše nás upoutává bravurní provedení a stejné řešení kompoziční jako u svatofloriánské sochy oplocanské. Také materiál je týž, „cetechovský mramor“, také velikost mírně nadživotní.⁶

Poblíž cesty k hlavnímu portálu zdobí zámecký park překrásná kašna s dvěma putti. Technické provedení v detailu, kompoziční uspořádání dávají tušit, že je to dílo umělce z doby baroka, B. Fritsche. Bohužel, jako jiné jeho práce, ani tato není jím signována. Plným právem kašnu připisujeme Fritschovi už také proto, že Künburk by sotva volil jiného sochaře pro výzdobu svého sídla, když měl vynikajícího sochaře doma.⁷

Panský dvůr v Troubkách nad Bečvou dal ozdobit A. L. Künburk jinou sochou Fritschovou, a to sochou sv. Amanda, již vytvořil umělec pro svého mecenáše Antonína Amanda Petřvaldského (1723—1762). Po parcelaci dvora přenesli sochu na hřbitov v Troubkách nad Bečvou. Nepovažují toto místo za nejvhodnější. Světec stojí na zděném podstavci, který nese nápis: sv. Amand, 1806. Tento letopočet udává pouze dobu přemístění, jinak socha vznikla v první polovině 18. století. Postava světce spočívá na levé noze, pravou se jen opírá, takže je celé tělo v pohybu. Amand je oděn v kněžském rouchu; přes kleriku s rochetou splývá pluvíál, bohatě ozdobený krajkovým, které je zvláště bohaté také na prsou, jež zdobí řetěz s křížem. Na hlavě sedí vysoká biskupská mitra, rovněž bohatě ozdobená ornamentem.

Lem biskupského roucha a mitry býval zlacen, ale zub času tento dekor dávno smyl. Zpod mitry k uším se vlní vlasy. Oči světce hledí za pravou rukou, otevřenou a obrácenou k nebi. Z tváře vyzařuje božský klid. Roucho bohatě rozevláté a splývající až k podstavci, dodává postavě zvláštní výraz lehkosti a duchovního klidu. V levé ruce drží světec biskupskou berlu, již pomáhá držet andílek, stojící v zástěrce u levé nohy. Jeho zástěrka bývala někdy modrá. Sochu v mírně nadživotní velikosti provedl umělec také ve vápenci, jako sochy předcházející. Socha sv. Amanda je nejpůsobivější, nejživější a umělecky nejhodnotnější. Fritschovo autorství dokazuje týž materiál, cetechovský vápenec, tatáž mírně nadživotní velikost, kompoziční řešení a bravurní technické provedení. Nelze také přehlédnout ještě jednu okolnost, že totiž všechny uvedené sochy mají u svých nohou andílky.⁸

Kromě těchto soch, o nichž už bylo leckde psáno a které také byly zhodnoceny po stránce umělecké, možno uvést ještě další, které s větší pravděpodobností vyšly z dílny Fritschovy. Bohumír Fritsch, i když tvořil a vytvořil svá nejslavnější díla ve štuku, navrhoval sochy i pro jiný materiál. Na nich pracovali jeho nejbližší spolupracovníci pod jeho osobním vedením a dohledem.

Když B. Fritsch zemřel, pracuje jeho dílna dále, a to jak ve štuku, tak také v kameni. Z tohoto období po roce 1750 jsou sochy sv. Petra a Pavla na hlavním oltáři farního kostela sv. Jakuba Většího v Lipníku nad Bečvou. Postoje i gesta obou soch připomínají průkazně podobu smutečního anděla na oltáři Černé kaple v Holešově, nesporně dílo B. Fritsche. Také tvary hlav, orámované ornamentálně komponovanými kadeřemi vlasů, jakož i vlnění rouch, jež místy těsně lne k samému tělu a jehož lemy splývají v klikaté linii, svědčí o autorství Fritschově. Práce tyto pocházejí z roku 1766.

Také figurální výzdoba na bráně bývalého piaristického kostela v Lipníku nad Bečvou je velmi blízká tvorbě dílny sochaře Fritsche. Pochází z roku 1757. Jde o sousoší tří plastik, z nichž prostřední představuje sv. Terezií, po pravé straně je anděl, po levé zakladatel piaristického řádu Josef Kalasanský, jemuž se sv. Terezie zjevuje.⁹

Pro autorství Fritschovo u obou jmenovaných sousoší mluví ještě jedna okol-

nost. Listem z 11. září 1745, tedy z doby, kdy umělec žil, nabízí akademický sochař B. Fritsch brněnské kapitule sochařskou výzdobu v brněnském kostele sv. Petra a Pavla. Dá se soudit, že se na tuto práci připravoval a že možná plány obou soch nosil v hlavě nebo že návrhy byly hotové a že podle nich pak jeho dílna sochy zhotovila pro lipenský kostel.¹⁰

Leč kromě těchto uváděných prací, jež byly dříve zhodnoceny historiky umění a vlastivědnými pracovníky v pojednáních o pracích sochaře B. Fritsche, dlužno zmínit se o dílech dosud neuveřejněných v publikacích. Pomohl nám je objevit soupis památek pro státní seznam.

Na náměstí v Kojetíně stojí sousoší, jež tvoří socha mariánská, jako morový sloup, a po obou stranách dvě sochy, sv. Florián a sv. Vendelín. Socha sv. Floriána po levé straně mariánské sochy stojí na barokně profilovaném podstavci v mírně podživotní velikosti. Světec vypadá jako římský legionář. Přes přiléhavý šat vojáka splývá s ramenou bohatě řasnatý plášť, sepjatý pod krkem sponou. Výraznou mladistvou tvář zdobí knír. Pohled je radostný, na půl usměvavý. Římská přilba vojenská kryje hlavu s bohatě zvlněným vlasem. V pravé ruce drží světec mušli na způsob rohu hojnosti, z níž leje vodu na hořící domek u pravé nohy. Není to ten známý tradiční hrotek! Levá ruka drží korouhev se špicí. Světec vykračuje levou nohou, o pravou se opírá. Velmi jemné provedení, zvláště výrazné tváře, řasení roucha a celá kompozice sochy mluví pro autorství Fritschovo. (Tovačov je vzdálen pouhých 11 km.) Odtamtud jezdil jistě přes Kojetín Fritsch do Střílek nebo do Holešova. Pod šatem vystupující tvary těla jsou klasické formy, jak to ostatně vidíme i na jiných sochách tohoto umělce. Někdy se říká, že umělci dávali některému dílu svou tvář. O kojetínském Floriánovi se to říká také. Dal prý jí Fritsch svou vlastní podobu. Socha se podobá floriánské soše v nedalekých Vrchoslavicích. Je z pískovce a pochází asi z roku 1747.¹¹ Na druhé straně mariánské sochy stojí socha sv. Vendelína, patrona pastýřů a chovatelů dobytka. Světec je v mírně podživotní velikosti vytesán z pískovce a stojí na barokně profilovaném podstavci. Světec je oděn ve splývavé roucho, přes které je přehozen bohatě řasnatý plášť, sepjatý pod krkem sponou. V pravé ruce drží knihu, v níž podle lidové tradice listuje. Až obrátí poslední list, bude prý konec světa. V levé ruce má Vendelín pastýřskou hůl, opřenou u levé nohy o šlechtickou korunu. V podpaždí levé ruky drží pastýřský široký klobouk. Hlavu zdobí zvlněný vlas, splývající až k ramenům. Jemně profilovaná mladistvá tvář vyjadřuje klid a vnitřní uspokojení. Bravurně propracované záhyby roucha, jakož i měkce modelovaná tvář dokazují, že tu jde také o dílo Fritschovo, též gesta postavy a bohaté řasení roucha, jež objímá postavu. Na přední straně podstavce je malá plastika v kartuši, dvě kravičky a telátko. Zadní strana nese znak města Kojetína, kartuš středem dělený mřížkováným pásem s rozděleným letopočtem, nahoře 17, dole 47. Tedy datování vzniku sochy — 1747, asi nákladem města Kojetína. V té době byl Kojetín převážnou většinou zemědělský. Širých luk a pastvin v okolí města se používalo k chovu dobytka. Není vyloučeno, že po nějaké epidemii dali měšťané sochu postavit na odvrácení dobytčí nemoci.¹² Za poslední války roku 1945, za níž Kojetín na konci válečné hrůzy hodně trpěl, byla poškozena také socha (na pravé ruce až k lokti). Byla opravena kojetínským sochařem mistrem Hlobilem.

V barokním dvojvěžním farním kostele v Kojetíně z konce 17. století, obnoveném koncem 18. století, je interiér, bohatý na boční oltáře. Na bočním oltáři sv. Kříže, sv. Barbory, sv. Jana Nepomuckého, sv. Anny a sv. Valentina jsou po stranách oltářních obrazů vždy dva andělé ve štuksu. Jsou to rozevláté postavy mladistvých tváří v nadpřirozené velikosti. Těla klasicistních forem se nadnášejí v prostoru klečící nebo stojící. Umělec dospěl u nich ve své tvorbě až ke krasocitně idealizovaným zjevům, zbavil je všeho lidského a pozemského. Při pohledu na postavy andělů neubráníme se dojmu, že zcela podobné postavy andělů známe z Černé kaple v Holešově a že tudíž autorem těchto oltářních andělů není nikdo jiný, než

barokní sochař B. Fritsch. Jisté pochybnosti nás napadají pouze u oltáře sv. Anny, kde asi jen hlavy budou Fritschovy.¹³

V Horní Moštěnici u Přerova ve farním kostele Panny Marie, obnoveném v roce 1792, doplňují interiér dva boční oltáře, a to sv. Františka a sv. Ignáce. Na obou oltářích barokního slohu klečí a drží oltářní obrazy vždy dva andělé v nadživotní velikosti v živém pohybu. Umělec je vytvořil ve štuku. Jemné provedení postav až do detailů idealisovaných forem podtrhuje nadpozemskou krásu. Postavy nám připomínají sochy antické. Autorem soch nemůže být průměrný umělec, spíše někdo s nadprůměrným nadáním vytvářel díla klasicistních podob. Troufám si říci, že nejsme daleko pravdy, když sochy andělů v Horní Moštěnici připseme sochaři B. Fritschovi. Není vyloučeno, že byly sochy připraveny pro jiný kostel a že teprve po smrti mistrově byly v kostele moštěnském instalovány, protože kostel byl renovován až po roce 1792.

Dílem i životopisem tohoto vynikajícího moravského barokního sochaře se zabývalo už mnoho historiků umění, vždyť B. Fritsch byl nadobyčejného tvůrčího formátu, nejnadanější umělec své doby u nás. Že se nakonec vyžíval u nás ve své záslužné práci činnosti sochařské jako umělec dokonale vyzrálý, za to můžeme děkovat nepochopení vídeňských štukatérů, kteří ho doslova z Vídně vyštvali k nám, kde vytvořil svá vrcholná díla.

¹ F. ZAPLETAL, Moravský sochař Bohumír (Fritsch) Fritz, zvláštní otisk z „Pozora“ dne 24. a 25. dubna 1928, str. 2.

² F. ZAPLETAL, tamtéž.

³ K. SVOBODA, Sochař Fritsch (1706—1750) a jeho výtvarné dílo v Holešově, viz Naše Valašsko, roč. XIII/1950, str. 142.

⁴ F. ZAPLETAL, Ze sochařské výzdoby hřbitova ve Strlíkách, viz roč. XLVIII, 1930, ČVSMO, str. 243.

⁵ F. ZAPLETAL, tamtéž, str. 239.

⁶ F. ZAPLETAL, tamtéž, str. 241.

⁷ F. ZAPLETAL, Rozsevači Donnerova sochařského umění na Moravě, str. 6. Přerov, 1938.

⁸ F. ZAPLETAL, viz shora ČVSMO, str. 241.

⁹ K. SVOBODA, Sochař Bohumír Fritsch (1706—1750) a jeho výtvarné dílo v Holešově, viz Naše Valašsko, roč. XIII, 1950, str. 128.

¹⁰ F. ZAPLETAL, Rozsevači Donnerova sochařského umění na Moravě, str. 5.

¹¹ Průzkum v terénu, autor, dále informace Max Navrátil, zpravodaj památkové péče v Kojetíně, evidenční soupis pro státní seznam kulturních památek okresu.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž, ještě děkan římskokatolický Josef Peška z Kojetína.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ K. SVOBODA, Několik dokladů a poznámek k osobě a tvorbě sochaře Gottfrieda Fritsche, viz ČVSMO, roč. XLVIII, 1935, str. 41 a další.

LITERATURA:

A. PROKOP: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, str. 1233 a 1247, r. 1904.

A. HEINRICH: Mitteilungen der Mähr.-Schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, str. 134, r. 1852.

F. ROSMAËL: Mitteilungen des Mährischen Gewerbe-Museums, str. 58, r. 1897.

F. TÁBORSKÝ: Morava umělecká, str. 318, r. 1907, viz v Lidové čítance moravské od Františka Bílého.

M. STEHLÍK: Výzdoba hlavního oltáře v Dubě nad Moravou, viz Umění, čís. 2, ročník VIII. 1960, str. 197.

Z. WIRTH: Umělecké poklady Čech, str. 18, 48, 49, r. 1912.

F. J. SCHWOY: Topografische Schilderung des Markgrathum Mähren, I. 308, r. 1786.

I. CHAMBREZ: Nachlass eines mährischen Künstlers zur Belehrung seiner Söhne, viz d'Elvert Schriften sv. IX., str. 364 a 393, Brno, r. 1856.

Ř. VOLNÝ: Kirchliche Topographie von Mähren, I., str. 317, II., 193, III., 253 a dal.,

V., 85. r. 1856 až 1863, týž autor: Die Markgrafschaft Mähren, II., str. 343, IV., 204 a 208, r. 1837 a 1838.

J. P. CERRONI: Geschichte der bildenden Künste in Mähren u. Österr. Schlesien, rukopis.

Zusammenfassung

Als den berühmtesten Bildhauer der Barockzeit in Mittelmähren kann man unstreitig den Bohumír Fritsch (Fritz) betrachten. Nachdem er gezwungen war Wien zu verlassen, lebte er in Tovačov in Mähren, wo er seine Künstler-Werkstatt hatte. Er hat seine besten Werke lediglich nur im Stuck geschaffen, aber seine Werkstatt in Tovačov hat einige Werke auch im Sandstein gemeißelt. Manche seiner Werke sind sehr wenig bekannt. Der obige Aufsatz soll als Beitrag zum Verzeichnis aller Werke von Fritsch dienen.

Legenda k obrázkům:

1. Parmová a ostroretková pásma u Vikštejna na řece Moravici (foto Ing. S. Dyková).

2. Bystřinná horní část toku Moravice s výskytem pstruha a vranky (foto Ing. S. Dyková).

3. Přírodovědec F. X. Veselý, podobizna asi z r. 1904. (K článku J. Svátka, reprodukci pořídil V. Měsíc, Holešov).

4. Socha sv. Floriana na náměstí v Kojetíně, dílo sochaře B. Fritsche.

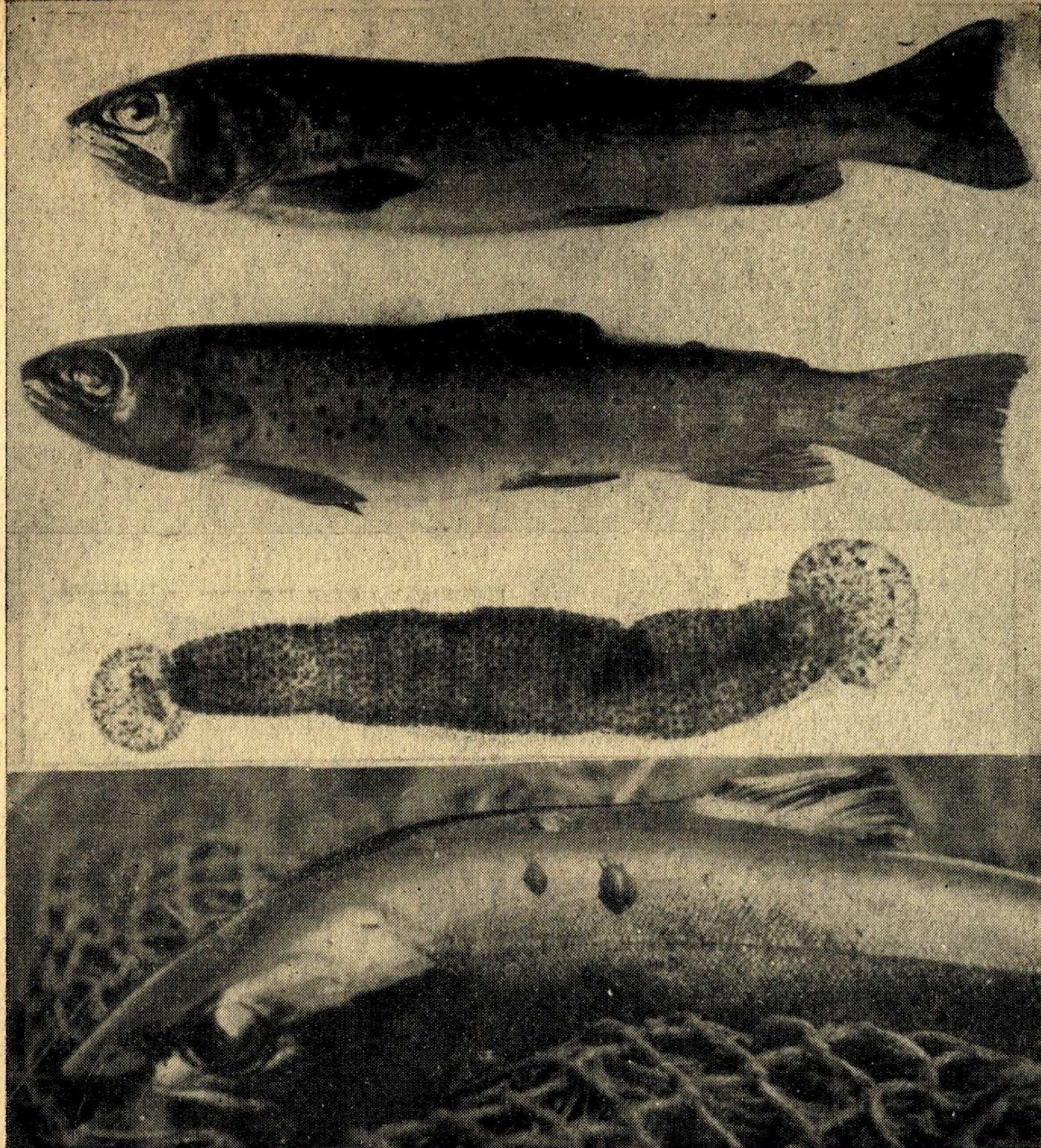
5. Socha sv. Vendelína na náměstí v Kojetíně, také dílo Fritschovo (k článku J. Dostála).

6. a) Vyhublí, střevními cizopasnými červy silně napadení pstruzi z Moravice; b) Píjávka parmová, napadající pstruhy, lipany, ostroretky, v horním i středním toku Moravice; c) Kapřivci síhovití na hřbetě pstruha od Karlovce. (Vesměs foto Ing. S. Dyková. Obr. 1, 2 a 6 k článku V. Dyka.)

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, vydává VÚ Olomouc, nám. Republiky 6. Řídí dr. Boh. Šula, grafická úprava Ot. Lenhart. — Tisknou Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 12, Olomouc, Leninova 15. — Povoleno OŠK ONV Olomouc, čj. kult/456-6-60/64-Šn. © Vlastivědný ústav Olomouc.

T-05*41043

Věda musí praxi předbíhat, musí vidět nejen zítřejší den, ale musí vidět dál.

(Z ref. na I. Vsesvazové konferenci vědeckých pracovníků.)

